

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Επιτόπια έρευνα σε μια Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία:
εθελοντισμός ή φιλανθρωπία;

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ελένη-Ευστρατία Περράκη

Αθήνα, 2018

Τριμελής επιτροπή

Ράνια Αστρινάκη, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου
(Επιβλέπουσα)

Γεράσιμος Μακρής, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου
Λεωνίδας Οικονόμου, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου
Πανεπιστημίου

Copyright © Ελένη-Ευστρατία Περράκη, 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εκ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η αναδιατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέα.

*Την παρούσα διπλωματική εργασία αφιερώνω στους γονείς μου, γιατί χωρίς αυτούς δεν
θα ήμουν εδώ,
και στο Χρήστο για τη στήριξη καθόλη τη διάρκεια της εκπόνησης.*

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά τα μέλη της τριμελούς επιτροπή, κ. Γεράσιμο Μακρή, κ. Λεωνίδα Οικονόμου και ιδιαίτερα την κ. Ράνια Αστρινάκη, επιβλέπουσα της διπλωματικής εργασίας για τις παρατηρήσεις και τα εποικοδομητικά της σχόλια. Επιπλέον, ευχαριστώ τη Γιάννα Πετράκη και το Γιάννη Νίνο για τις συζητήσεις και τις προτάσεις τους, οι οποίες συνέβαλαν στην ολοκλήρωση της διπλωματικής εργασίας.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	4
Περίληψη.....	7
Abstract.....	8
1.Εισαγωγή.....	9
1.1 Η προσωπική μου εμπλοκή.....	9
1.2 Θεωρητικές παρακαταθήκες της εργασίας.....	11
1.3 Ερευνητικά ερωτήματα.....	14
1.4 Περιγραφή της μεθοδολογίας.....	16
2. Κοινωνία των πολιτών.....	19
2.1 Ιστορικότητα της έννοιας.....	20
2.2 Νεοφιλελευθερισμός και κοινωνία των πολιτών.....	22
3.Εθελοντισμός και αλληλεγγύη.....	26
4. Φιλανθρωπία.....	31
5. Εθελοντισμός σε μια ΑΜΚΕ.....	34
5.1 Η ΑΜΚΕ.....	34
5.1.1 Ο χώρος.....	36
5.1.2 Οι δράσεις.....	36
5.1.3 Οι εθελοντές.....	37
5.2. «Εντάξει το κράτος δεν μπορεί να τα κάνει όλα, πρέπει κι εμείς να κάνουμε κάτι».....	39
5.3 Εθελοντές και φτωχοί: Σχέση ισότητας ή όχι;.....	50
Συμπεράσματα.....	55
Περιορισμοί.....	57
Επίλογος.....	58
Βιβλιογραφία.....	59

Ελληνόγλωσση.....	59
Ξενογλωσση.....	61

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται η μελέτη του εθελοντισμού, με την μέθοδο της εθνογραφικής προσέγγισης, σε μια Αστική μη Κερδοσκοπική Εταιρεία (ΑΜΚΕ). Στόχος είναι να αναδειχθεί η νοηματοδότηση του εθελοντισμού, όπως προωθείται από τους εθελοντές, σε σχέση με τον νεοφιλελευθερισμό. Παράλληλα, γίνεται μια προσπάθεια εντοπισμού της σχέσης ανάμεσα στους εθελοντές και ανάμεσα στους εθελοντές και τους δέκτες της στήριξης. Η ΕΘΣ αποτελεί μια οργάνωση που παρέχει υλική βοήθεια σε ανθρώπους, που έχουν βρεθεί σε δυσχερή οικονομική κατάσταση εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Μέσω των συζητήσεων με τους εθελοντές φάνηκε ότι οι εθελοντές αναδείκνυαν την εθελοντική τους δράση ως έκφραση μιας δημοκρατικής κοινωνίας των πολιτών που διακρίνεται από το κράτος. Ωστόσο, η συμμετοχική μου παρατήρηση στο πεδίο ανέδειξε ότι οι εθελοντικές πρακτικές, ενδεδυμένες με τον νεοφιλελεύθερο μανδύα, παραπέμπουν πιο πολύ σε φιλανθρωπική δραστηριότητα που εγκαθιδρύει την κάθετη σχέση μεταξύ των εθελοντών και των «φτωχών», παρά σε ανιδιοτελή προσφορά.

Λέξεις-κλειδιά: εθελοντισμός, κοινωνία των πολιτών, κράτος πρόνοιας, νεοφιλελευθερισμός, φιλανθρωπία

Abstract

This research attempts to study volunteerism, using the ethnographic approach, in a non-profit organization. The aim is to highlight the concept of voluntary work, as promoted by volunteers, in relation to neoliberalism. At the same time, this research attempts to identify the relationship among volunteers and between the latter and the recipients of support. CTA is an organization that provides material assistance to people who have been in a difficult economic situation due to the economic crisis, the so called “poor people”. Discussions with volunteers have shown that they consider their volunteering action to be an expression of a democratic civil society, distinct from the state. However, my participant observation in the field has shown that volunteer practice, cloaked in a neo-liberal mantle, refers rather to a charitable activity that creates a relation of inequality between volunteers and “poor” than to an altruistic offer.

*Key words: volunteerism, neoliberalism, civil society,
welfare state, charity*

1.Εισαγωγή

1.1 Η προσωπική μου εμπλοκή

Τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα, που λογίζονται ως τα χρόνια της οικονομικής κρίσης, έννοιες όπως αλληλεγγύη και εθελοντισμός έχουν αποκτήσει ξεχωριστή θέση στον καθημερινό δημόσιο λόγο. Η εποχή των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004 αποτελεί το ορόσημο της επικράτησης του εθελοντισμού, τότε που πάνω από 90.000 εθελοντές δήλωσαν συμμετοχή για να φέρουν εις πέρας την λειτουργία των αγώνων (Σωτηρόπουλος, 2004). Σήμερα, ο εθελοντισμός έχει αναζωογονηθεί από εκείνους που θέλουν να βοηθήσουν τους πληγέντες από την οικονομική κρίση. Όλο και περισσότερες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, Αστικές Μη κερδοσκοπικές Εταιρείες, εθελοντικές οργανώσεις και αλληλέγγυες ομάδες κάνουν την εμφάνισή τους στον ελληνικό χώρο. Η επαφή μου με τον εθελοντισμό προέρχεται τόσο μέσω εμπειριών συγγενών μου ατόμων από την πόλη καταγωγής μου, όσο και μέσω προσωπικού εθελοντισμού, που είναι αναγκαίο να κάνουμε, όσοι έχουμε σπουδάσει Ψυχολογία, ως προϋπόθεση εύρεσης εργασίας στο πλαίσιο του επαγγέλματος μας. Η ευκολία με την οποία μιλάει ο κόσμος για τον εθελοντισμό και συμμετέχει σε αυτόν, με κυρίαρχη την επίκληση στην αξία ενός γενικού καλού, με οδήγησαν σε σκέψεις περί του τι συμβαίνει με αυτή την περίπτωση. Καταγόμενη από την επαρχιακή πόλη των Χανίων, όπου οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης δεν είναι ιδιαίτερα εμφανείς συγκρινόμενες με την Αθήνα όπου διαμένω, άρχισα να συλλογίζομαι τι μπορεί να σημαίνει εθελοντισμός, γιατί επιθυμεί κάποιος να συμμετέχει εθελοντικά σε κάποια ομάδα αλλά και υπό ποιους πολιτικούς όρους λαμβάνει χώρα.

Οι Sotiropoulos και Bourikos (2014) παρατηρούν ότι μετά την υπογραφή του πρώτου μνημονίου, το 2010, από την Ελλάδα, οι κοινωνικές παροχές υπέστησαν περικοπές. Η Ελλάδα από την μεταπολίτευση μέχρι τότε δεν είχε αποκτήσει ένα ισχυρό κράτος πρόνοιας, καθώς οι παροχές ήταν άνισες ανάμεσα στους εργαζόμενους στο δημόσιο τομέα και στους ιδιωτικούς υπαλλήλους και ανέργους. Έτσι, τα αυστηρά μέτρα λιτότητας ή μέτρα δημοσιονομικής εξυγίανσης, όπως ονομάστηκαν, επέτειναν την ανισότητα ως προς την κοινωνική προστασία (Sotiropoulos & Bourikos, 2014, σ.35-37). Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, συστήνονται κατά τον Αφουξενίδη

(2015) πολλές οργανώσεις με στόχο την ανθρωπιστική στήριξη και την αλληλεγγύη στον πληττόμενο πληθυσμό. Παρότι, υπήρχαν αρκετές αλληλέγγυες ομάδες και πριν την οικονομική κρίση, στα χρόνια των μνημονίων οι εθελοντικές- αλληλέγγυες ομάδες αναπτύχθηκαν ακόμα περισσότερο. Η μείωση των κοινωνικών παροχών, δηλαδή, αποτέλεσε το εφαλτήριο της ανάπτυξης των συλλογικοτήτων κατά 10% (Αφουξενίδη, 2015, σ.330). Οι συλλογικότητες αυτές ανήκαν στην κοινωνία των πολιτών, που για τους Αφουξενίδη και Γαρδίκη (2014, σ.35-36) περιλαμβάνει όλες τις εθελοντικές ομάδες, αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρείες, μη κυβερνητικές οργανώσεις και αλληλέγγυες ομάδες, που αφενός έχουν μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα κι αφετέρου κάποιες παρουσιάζουν κινηματική δράση. Κατά τους Αφουξενίδη και Γαρδίκη (2014, σ.49), οι περισσότερες από αυτές τις οργανώσεις έχουν ανθρωπιστικούς σκοπούς και δευτερευόντως πολιτισμικούς. Έτσι αναπτύσσεται ένα νέο ερευνητικό πεδίο το οποίο μας καλεί να εξετάσουμε αν αυτή η ταχεία ανάπτυξη του εθελοντισμού στα πλαίσια της κοινωνίας των πολιτών, κατά την περίοδο της οικονομικής αστάθειας, *«νομιμοποιεί την κρατική αδράνεια και απραξία»* (Αφουξενίδη, 2015, σ.331).

Ο εθελοντισμός που αναδύεται μέσα σε αυτά το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο οφείλει να μας προβληματίσει ως προς τα χαρακτηριστικά που λαμβάνει. Η κοινωνία των πολιτών, στην οποία εντάσσεται η έννοια του εθελοντισμού, συνδέεται με την επιθυμία εξευρωπαϊσμού της χώρας. Στην ουσία συνιστά το «όχημα» που θα επιτρέψει την πολυπόθητη μετάβαση της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή νεωτερικότητα. Έτσι, η κοινωνία των πολιτών και ο εθελοντής στοχεύουν στο κοινό καλό, δηλαδή στην ανθρωπιστική βοήθεια προς τους άπορους, που στην ελληνική περίπτωση επλήγησαν από την οικονομική κρίση. Τα γεγονότα που συμπίπτουν: το όραμα του εκσυγχρονισμού, η επιθυμία δημιουργίας ενός πλήρως εξευρωπαϊσμένου νεωτερικού κράτους, η οικονομική κρίση και ο κοινωνικός αποκλεισμός των ευάλωτων ομάδων, ενθαρρύνουν νέες εθελοντικές δράσεις, οι οποίες εγείρουν αμφιβολίες για το τι είδους αλλαγές επιδιώκουν (Ροζάκου, 2013, σ.243-250).

Άτομα του στενού μου οικογενειακού περιβάλλοντος που συμμετείχαν σε εθελοντικές δράσεις, θέλοντας να ενσαρκώσουν αυτό το ευρωπαϊκό ιδεώδες, δεν είχαν ιδέα για το ποιους χρηματοδοτεί η εθελοντική οργάνωση υπό την αιγίδα της οποίας διεξαγόταν ο αγώνας δρόμου στον οποίο λάμβαναν μέρος. Παρόλα αυτά, σε κάθε ερώτηση μου ως προς τους λόγους συμμετοχής πρώτος και κύριος αρθρωνόταν ο ανθρωπιστικός λόγος περί συμπαράστασης στον συνάνθρωπο που πλήττεται από την

οικονομική κρίση ή εν γένει από τις δυσκολίες της ζωής. Ο λόγος αυτός αρθρωνόταν από ανθρώπους που ανήκαν σε διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, ενώ χαρακτηριστικό ήταν ότι η διάκριση του εθελοντισμού από την αλληλεγγύη γινόταν από ένα πολύ μικρό ποσοστό ανθρώπων. Όσοι επικαλούνταν την αξία του εθελοντισμού, στην ουσία επικαλούνταν μια ηθική ανωτερότητα που απορρέει εκ των έσω.

Στην ίδια επίκληση κατέληγαν και συνάδελφοι μου ψυχολόγοι, καθώς ο εθελοντισμός είναι ιδιαίτερα αποδεκτός στον κλάδο μου. Απαραίτητη προϋπόθεση για την εύρεση εργασίας είναι η εργασιακή προϋπηρεσία, η οποία είναι δυνατή, σε πρώτη φάση, μόνο στα πλαίσια του εθελοντισμού. Έτσι, κι εγώ εργάστηκα δυο φορές ως εθελόντρια σε ένα κέντρο ψυχικής υγείας για πρόσφυγες και σε μια ΜΚΟ για πρόσφυγες. Και στις δύο περιπτώσεις, γνώρισα άτομα που πραγματικά θεωρούσαν ως υπέρτατη αξία τον εθελοντισμό και εντυπωσιαζόμουν από το γεγονός ότι δεν θύμωναν, όπως εγώ, αναλογιζόμενοι ότι εργαζόμαστε αμισθί για να καλύψουμε κενά της εκάστοτε οργάνωσης.

«Για να γίνεις εθελοντής πρέπει να το έχεις μέσα σου» είναι η πιο διαδεδομένη φράση μεταξύ των εθελοντών, την οποία άκουσα κι εγώ πολλάκις κατά την διεξαγωγή της επιτόπιας έρευνας μου. Υπευθυνότητα, ηθική του πολίτη, ενδιαφέρον για τον άλλον, νοιάξιμο, συμπόνια είναι λέξεις που αρθρώνονται συχνά από τους εθελοντές. Μέσα από την προσωπική μου εμπλοκή στον εθελοντισμό, με σκοπό να βρω δουλειά, και μέσα από τις εμπειρίες στενού φιλικού και οικογενειακού περιβάλλοντος, άρχισα να αναρωτιέμαι, λοιπόν, ποιες είναι οι πολιτικές ορίζουσες των ανθρώπων που γίνονται εθελοντές και αν υπάρχει κάποιο πολιτικό πρόταγμα σε αυτή τους την προσπάθεια. Τις σκέψεις μου αυτές επιχείρησα να μετουσιώσω σε ερευνητικά ερωτήματα μέσα από την διεξαγωγή της παρούσας επιτόπιας έρευνας.

1.2 Θεωρητικές παρακαταθήκες της εργασίας

Οι προσωπικοί μου θεωρητικοί προβληματισμοί με οδήγησαν στο να διεξάγω την έρευνά μου σε μια εθελοντική οργάνωση, η οποία φροντίζει άπορους ανθρώπους. Εισερχόμενη στο πεδίο έρευνας είχα βασικό μέλημα να αναζητήσω την νοηματοδότηση του εθελοντισμού από τα άτομα και να την συσχετίσω με τη σφαίρα του πολιτικού. Προτού διαμορφώσω τα ερευνητικά μου ερωτήματα, αναρωτιόμουν πως προσδιορίζουν οι εθελοντές τη δράση τους σε σχέση με το κράτος, αν θεωρούν πως δρουν ανεξάρτητα, αν θεωρούν ότι ο εθελοντισμός καλύπτει κενά του κράτους ή αν πιστεύουν

πως συνιστά ένα σύνολο πρακτικών που έχει στόχο να αλλάξει ριζικά τη ζωή των ανθρώπων.

Τα παραπάνω ερωτήματα θεώρησα ότι μπορούν να διερευνηθούν υπό το πρίσμα της πολιτικής ανθρωπολογίας, καθώς μέσα από αυτό το φακό δίνεται η δυνατότητα θεωρητικής εμβάθυνσης στις σχέσεις εξουσίας και τα συστήματα διακυβέρνησης που οικοδομούν κοινωνικούς και πολιτικούς χώρους (Shore, & Wright, 1997). Στα πλαίσια της θεώρησης του δεύτερου φεμινιστικού κινήματος ότι το «προσωπικό είναι πολιτικό», η πολιτική ανθρωπολογία στρέφεται στην αναζήτηση της έννοιας του κράτους μέσα από τις πρακτικές των ανθρώπων στην καθημερινότητα τους. Το κράτος δεν συνιστά πια μια αφαιρετική έννοια διακριτή από την κοινωνική ζωή, αλλά αντιθέτως εντοπίζεται και δομείται μέσα από τις σχέσεις εξουσίας και τις πρακτικές των ανθρώπων (Ροζάκου, 2013, σ.240-241). Ο Παπαταξιάρχης (2014) επισημαίνει ότι για να απομακρυνθούμε από την εμμονική ανάλυση του πολιτικού μόνο μέσα από τις θεσμικές συνδηλώσεις, πρέπει να μετατοπίσουμε την ανάλυση μας για την έννοια της εξουσίας στις ανεπίσημες καθημερινές πρακτικές. Με αυτό τον τρόπο το πολιτικό συνιστά μέσο δια του οποίου ανιχνεύονται οι τρόποι που εφευρίσκει η εξουσία για να διεισδύει σε κάθε πτυχή της ζωής και να δημιουργεί δίκτυα μεταξύ ανθρώπων, λόγων και θεσμών (Shore, & Wright, 1997). Το πολιτικό δεν μπορεί να αναζητείται μόνο υπό τους στενούς όρους των πολιτικών θεσμών ή των πολιτικών κομμάτων: πολύ περισσότερο το πολιτικό υπάρχει εν σπέρματι *«στις σχέσεις και στον τρόπο που επιλέγουν να τοποθετούνται οι άνθρωποι απέναντι στο κράτος αλλά και μεταξύ τους, στο πεδίο της καθημερινής ζωής»* (Ροζάκου, Γκαρά, & Γιαννιτσιώτης, 2013, σ.27). Ο Glendhill (2013) συμφωνεί ότι η συνάρθρωση πολιτικών διαδικασιών που λαμβάνουν χώρα στο μικροεπίπεδο μπορούν να μας οδηγήσουν σε μια ερμηνεία του πως ασκείται η κρατική εξουσία. Δίνοντας έμφαση στη θεωρία του Φουκώ, υποστηρίζει ότι αυτή η ανάλυση συνιστά ένα εργαλείο με το οποίο μπορούμε να κατανοήσουμε πως εγκαθιδρύονται καθεστώτα αλήθειας μέσω της εξουσίας (Glendhill, 2013, σ. 175-177), η οποία καθοδηγεί τη διαγωγή των ατόμων με σκοπό να παράξει πειθαρχικά σώματα (Φουκώ, 1991, σ.176-178). Αποτελεί, λοιπόν, ο εθελοντισμός άλλη μια μεταμφίεση της εξουσίας;

Με αυτή τη θεωρητική αφετηρία είναι αδύνατον να παραβλέψουμε την ανάλυση του εθελοντισμού μέσα στις παρούσες νεοφιλελευθερίζουσες συνθήκες. Ο γνωστός ανθρωπολόγος και έντονος επικριτής του νεοφιλελευθερισμού, David Harvey (2007),

στο βιβλίο του *'A short history of neoliberalism'*, διευκρινίζει ότι τα γερά θεμέλια του νεοφιλελευθερισμού είναι οι πολιτικές ιδέες της αξιοπρέπειας, του σεβασμού και της ελευθερίας του ατόμου, οι οποίες κατοχυρώθηκαν ως κεντρικές αξίες των πολιτισμένων κοινωνιών. Το πρόβλημα, όμως, που ανακύπτει στην συγκεκριμένη ιδεολογία είναι ότι οι ελευθερίες για τις οποίες “διαρρηγνύει τα μιάτια του” το νεοφιλελεύθερο κράτος, υπάρχουν μόνο προς υπεράσπιση των συμφερόντων των ιδιοκτητών, των επιχειρηματιών και εν γένει των κεφαλαιοκρατών (Harvey, 2007). Σύμφωνα με την Brown (2017), το νεοφιλελεύθερο κράτος κατασκευάζει πολιτικές που θα διαμορφώνουν συνετά υποκείμενα, τα οποία θα έχουν την ικανότητα της φροντίδας του εαυτού τους και των άλλων. Η σύνεση αυτή, δηλαδή, ανταποκρίνεται σε μια σειρά από προνοιακές μεταρρυθμίσεις ή, μάλλον καλύτερα, στην σταδιακή αποχή του νεοφιλελεύθερου κράτους από την παροχή πρόνοιας. Από τη στιγμή που το κράτος ενσταλάζει στα άτομα την ατομικιστική ιδεολογία, τότε το «ελεύθερο» άτομο θεωρείται ότι έχει την υπευθυνότητα να δράσει ορθά, να επιλέξει ορθά και να φροντίσει τον εαυτό του. Κατ’ επέκταση, το κράτος απομακρύνεται από το καθήκον να προστατεύει τα άτομα μέσω της δημόσιας ασφάλισης υγείας, των επιδομάτων, των συντάξεων κ.ο.κ. Οι προνοιακές παροχές του κράτους που μέχρι πρότινος αποσκοπούσαν στο κοινό καλό, τώρα πια αντικαθίστανται είτε από ατομικές πρωτοβουλίες επιχειρηματιών με την ιδιωτικοποίηση των δημόσιων υπηρεσιών, είτε από την σύσταση φιλανθρωπικών και εθελοντικών οργανώσεων, που ενίοτε κι αυτές αποβλέπουν στην κερδοφορία (Brown, 2005). Ένα πρόσφατο παράδειγμα ελλιπούς λειτουργικότητας του κράτους πρόνοιας αποτελεί η μεγάλη πυρκαγιά, που ξέσπασε στην Αθήνα, στο Μάτι. Η εθελοντική συνεισφορά βρίσκεται ξανά σε έξαρση, καθώς το σωματείο Εργαζομένων του Κέντρου Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων (ΚΕΕΛΠΝΟ), ομάδες αλληλεγγύης και εθελοντικές οργανώσεις οργανώνουν δράσεις με σκοπό την κάλυψη των αναγκών των πληγέντων¹. Χαρακτηριστικό είναι ότι το ΚΕΕΛΠΝΟ, που ανήκει στο δημόσιο τομέα, κάνει έκκληση για την συνδρομή όσων

---

¹ Ενδεικτικά: “Ζητούνται εθελοντές όλων των ειδικοτήτων για στήριξη των πληγέντων στο Μάτι” <https://www.cnn.gr/news/ellada/story/140123/zitoyntai-ethelontes-olon-ton-eidikotiton-gia-stirixi-ton-pligenton-sto-mati>, “Βοηθάμε όπως μπορούμε τους πυρόπληκτους σε Ραφήνα και Κινέτα!”, <http://www.ethelon.org/help-rafina-kineta/>, “Κύμα συμπαράστασης και ανθρωπιάς από τους πολίτες και τους εθελοντές”, <https://www.dikaiologitika.gr/eidhseis/koinonia/217997/kymasymparastasis-kai-anthropias-apo-tous-polites-kai-tous-ethelontes>.

περισσότερων εθελοντών γίνεται, για την κάλυψη των αναγκών των πληγέντων από την πυρκαγιά.

Πέρα από τις προσωπικές σκέψεις και εμπειρίες επί του εθελοντισμού, πάντα είχα στο μυαλό μου ως θεωρητική παρακαταθήκη το έργο του Maurice Godelier, Το αίνιγμα του Δώρου (2003), όπου επισημαίνεται η πρακτική της φιλανθρωπίας και την οποία ήθελα να συγκρίνω με τον σύγχρονο εθελοντισμό. Κατά τον Godelier (2003) ανάμεσα στα δύο υποκείμενα, τον γενναιόδωρο ανθρωπιστή και τον «φτωχό», κατασκευάζεται μια σχέση εξάρτησης, όπου ο φτωχός εξαρτάται από εκείνον που προσφέρει ένα δώρο, το οποίο δεν θα ανταποδώσει ποτέ. Έτσι, δημιουργείται μια επιβαλλόμενη και καταναγκαστική αλληλεγγύη που, αν μη τι άλλο, συντηρεί το ήδη υπάρχον κοινωνικό status quo (Godelier 2003). Αντιθέτως, ο εθελοντισμός υποτίθεται ότι διαπνέεται από τον αλτρουισμό και τις δημοκρατικές αξίες των ανθρώπων, οι οποίοι δεν στοχεύουν σε κανένα κέρδος και υποστηρίζουν την ισότητα μεταξύ εκείνων και των αποδεκτών των παρεμβάσεων τους (Ανθόπουλος, 2000). Η μετατόπιση από την φιλανθρωπία, που θεωρείται πολιτικά επικίνδυνη, στον εθελοντισμό συντελείται τον 21^ο αιώνα (Rozakou, 2016). Ωστόσο, παρότι η έννοια της φιλανθρωπίας θεωρείται σαφής ως προς το ότι διατηρεί την ανισότητα μεταξύ φιλάνθρωπου και άπορου, εννοιολογική σύγχυση επικρατεί ανάμεσα στις έννοιες του εθελοντισμού και της αλληλεγγύης στο επίπεδο του ανεπίσημου λόγου. Για την Rozakou (2016) ο εθελοντισμός φέρνει στο προσκήνιο την ενδυνάμωση και την συμμετοχή, ενώ ο εθελοντής αποτελεί πλέον το νεωτερικό υποκείμενο, τον σύγχρονο Ευρωπαϊκό πολίτη που εργάζεται αμισθί για το κοινό καλό (Rozakou, 2016). Ο Rakopoulos (2015) που μελετάει την έννοια της αλληλεγγύης, υποστηρίζει ότι η αλληλεγγύη διακρίνεται ως προς το πολιτικό της πρόσημο. Για τον Rakopoulos (2015), οι αλληλέγγυοι προτάσσουν ξεκάθαρα μια ισότιμη σχέση μεταξύ αυτών και εκείνων που αποδέχονται την στήριξη και παράλληλα διακατέχονται από ένα πολιτικό όραμα ριζοσπαστικής αλλαγής. Σε επόμενο κεφάλαιο θα δοθούν ακριβείς διευκρινίσεις των όρων, καθώς προσδιορίζονται από ποικίλες νοηματοδοτήσεις.

1.3 Ερευνητικά ερωτήματα

Αρκετά σύντομα και έπειτα από μια πρώτη επαφή με τα άτομα κατέληξα στα κύρια ερευνητικά μου ερωτήματα. Το πρώτο ερευνητικό μου ερώτημα αφορά στο πως εκφράζονται οι νεοφιλελεύθερες ιδέες από τα άτομα και πως, δηλαδή, γίνονται ορατές

σε πρακτικό επίπεδο. Οι ιδέες της αυτονομίας και της ελευθερίας, η αποδοχή της ιδιωτικοποίησης της κοινωνικής πρόνοιας και η εμπορευματοποίηση αγαθών για την κάλυψη των βασικών αναγκών των ατόμων αποτέλεσαν αντιλήψεις που τα άτομα εξέφρασαν είτε άμεσα είτε έμμεσα μέσω των πρακτικών τους. Ο λόγος που άρθρωναν οι εθελοντές προσδιόριζε την κατασκευή ενός δραστήριου και υπεύθυνου πολίτη, τον συμβιβασμό της απουσίας ενός κράτους πρόνοιας και την θέση ότι ο εθελοντισμός οφείλει να καλύψει το κενό, τον σεβασμό στις ιδιωτικές επιχειρήσεις που προσέφεραν χορηγίες, την φυσικοποίηση της φτώχειας και την επιδίωξη οφέλους από τον εθελοντισμό. Το δεύτερο ερώτημα αφορά στο ποια είναι η σχέση που διαμορφώνεται μεταξύ των εθελοντών αλλά και μεταξύ των εθελοντών και των ατόμων που λάμβαναν την οικονομική, κυρίως, στήριξη από τους εθελοντές. Η υποτιμητική, βασικά, στάση των συμμετεχόντων έναντι των ωφελούμενων, καθώς και η επιτήρηση και η κάθετη εν γένει σχέση μεταξύ των δυο πλευρών έγινε εμφανής με πολλούς τρόπους κατά τη διάρκεια της συμμετοχικής μου παρατήρησης, παρότι σε επίπεδο λόγου οι εθελοντές δήλωναν ότι *«οι φτωχοί είναι κάποιοι σαν κι εμάς»*. Οι φτωχοί διακρίνονται σε καλούς και κακούς: καλοί ήταν εκείνοι που εξαιτίας της οικονομική κρίσης ή ασθενειών έχασαν τις δουλειές τους και κακοί εκείνοι που θεωρούνταν ότι ήταν ικανοί να βρουν δουλειά αλλά δεν έβρισκαν. Η είσοδος στα γραφεία, για παράδειγμα, ενός «φτωχού», ο οποίος ήταν άντρας ψηλός και γεροδεμένος κίνησε τις υποψίες στις εθελόντριες για το ότι μάλλον τις «κοροϊδεύει και μπορεί να βρει δουλειά αλλά δεν βρίσκει». Η αντίληψη αυτή, σύμφωνα με τη Γιαντσή (2011, σ.180-192) παραπέμπει στη μεσαιωνική αστική αντίληψη περί φτώχειας, όπου κάποιοι ήταν άξιοι φτωχοί και κάποιοι φυγόπονοι. Η ανάπτυξη των πόλεων και η μετακίνηση των ανθρώπων από την ύπαιθρο στις πόλεις, έδωσε νέα χαρακτηριστικά στην ένδεια, η οποία εμφανιζόταν ως απότοκο της εργασιακής εκμετάλλευσης των εργατών από τους άρχοντες. *«Εκείνος που έμενε άνεργος σε μια κοινωνία που αποθέωνε την εργασία θεωρούνταν άξιος περιφρόνησης, αλλά συγχρόνως άξιος ελεημοσύνης, την οποία μπορούσαν να τους προσφέρουν μόνον εκείνοι που όριζαν τις συνθήκες εργασίας μέσα στην πόλη»* (Γιαντσή, 2011, σ. 191).

Στην παρούσα έρευνα τα παραπάνω ερευνητικά ερωτήματα θα μελετηθούν μέσα από τον λόγο των συμμετεχόντων και την συμμετοχική μου παρατήρηση σε μια Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία (ΑΜΚΕ), την ΕΘΣ. Το νομικό πρόσωπο, ΑΜΚΕ, συστήνεται απαραίτητα για έναν κοινωφελή σκοπό και με βάση το νόμο

απαγορεύεται η διανομή των κερδών στα μέλη της. Ο νόμος επιτρέπει την πρόσληψη υπαλλήλων και την καταβολή του μισθού τους, αλλά οι χορηγίες και τα χρήματα που συγκεντρώνουν από εκδηλώσεις διατίθενται αποκλειστικά για τον κοινωφελή σκοπό για τον οποίο έχει συσταθεί. Σκοπός της οργάνωσης είναι να συγκεντρώνει χρήματα ή προϊόντα (τρόφιμα και ρούχα) από χορηγίες εταιρειών ή από ιδιώτες και να τα διανέμει μια φορά το μήνα σε ανθρώπους που το έχουν ανάγκη. Η επιλογή των οικογενειών, που θα λάβουν τα αγαθά, γίνεται με βάση τα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής: αν η οικογένεια είναι κάτω από το όριο της φτώχειας, όπως ορίζεται, δικαιούται βοήθεια, ειδάλλως όχι. Παράλληλα με την ερευνητική μου δραστηριότητα στην ΕΘΣ, συμμετείχα και σε δυο εθελοντικές δράσεις μιας άλλης οργάνωσης, της Φ.Δ., ώστε να μπορέσω να κάνω κάποιες συγκρίσεις και αντιπαραθέσεις μεταξύ των δυο ομάδων.

Τα πρώτα χρόνια της κρίσης κάνει την εμφάνισή του το πρόγραμμα εθελοντικών δράσεων της οργάνωσης Φ.Δ. Οι δράσεις διαχωρίζονται σε τέσσερις τομείς που αφορούν στην υγεία, στο περιβάλλον, στην κοινωνία και την παιδεία. Πρόκειται για συγκέντρωση φαρμάκων, τροφίμων, ρούχων και διανομή τους σε άπορους ή ανακυκλώσεις και άλλες κοινωνικές δραστηριότητες.

Η απάντηση των ερευνητικών μου ερωτημάτων, απ' ότι φάνηκε, απαιτούσε χρόνο στο πεδίο της έρευνας, μέχρι οι εθελοντές να με εμπιστευτούν και να δρουν μπροστά μου όσο το δυνατόν πιο ελεύθερα, χωρίς να νιώθουν ότι επιτηρούνται. Έτσι, φάνηκε μεγάλη διαφορά στο τρόπο που συμπεριφέρονταν απέναντι στους ωφελούμενους μεταξύ της πρώτης και της τελευταίας μέρας της παρατήρησης μου. Επιπλέον, η στάση τους άλλαξε και απέναντι μου προς το τέλος της έρευνας, ως προς μια πιο ευνοϊκή μεταχείριση, παρότι υπήρχε εξαρχής μια συμπάθεια προς το πρόσωπο μου.

1.4 Περιγραφή της μεθοδολογίας

Με σκοπό να απαντήσω ερωτήματα, τα οποία δεν αναδεικνύονται απλά και μόνο μέσω συνεντεύξεων αλλά απαιτούν μια βαθύτερη αναζήτηση μέσα από την οπτική των ίδιων των εθελοντών, έκρινα ως απαραίτητη μεθοδολογική προσέγγιση την εθνογραφική. Η μέθοδος αυτή επιτρέπει στον ερευνητή να εισχωρήσει στον κόσμο των υποκειμένων και να κατασκευάσουν από κοινού το νόημα των κοινωνικών

φαινομένων. Όταν ο ερευνητής συμμετέχει ως παρατηρητής στο πεδίο της έρευνας επιδιώκει να συνδεθεί με διάφορους τρόπους με τους συμμετέχοντες, είτε μέσω δραστηριοτήτων είτε μέσω απλών καθημερινών συζητήσεων (Κυριαζή, 2009). Η παρουσία μου στην οργάνωση ήταν συστηματική και, εκτός από συνεντεύξεις και άτυπες συζητήσεις, περιλάμβανε και την προσωπική συμμετοχή μου ως εθελόντριας στις δράσεις τους. Δεδομένου ότι ο εθελοντισμός στο επίπεδο του επίσημου και ανεπίσημου λόγου συγχέεται με την φιλανθρωπία και την αλληλεγγύη, γίνεται κατανοητό ότι η εξαγωγή συμπερασμάτων συνιστά μια επίπονη διαδικασία. Η συμμετοχική παρατήρηση μου έδωσε τη δυνατότητα να μην μείνω απλά στα λεγόμενα των εθελοντών, ιδιαίτερα κατά τις πρώτες μέρες της έρευνας. Ο λόγος του εθελοντισμού ήταν μπολιασμένος σε τόσο μεγάλο βαθμό με τις έννοιες της αγάπης και της ανιδιοτελούς προσφοράς, που η επιλογή μιας μεθοδολογίας χωρίς συμμετοχική παρατήρηση θα οδηγούσε πιθανότατα σε μια ρηχή αντιμετώπιση του εθελοντισμού. Μέσα από την συμμετοχική παρατήρηση, σκοπός μου ήταν να προσεγγίσω όσο το δυνατόν περισσότερο τους εθελοντές στο πεδίο, ώστε να αισθανθούν άνετα και να λειτουργήσουν χωρίς περιορισμούς. Έτσι, κατάφερα να διεισδύσω σε ανθρωπολογική γνώση, που δεν θα ήταν προσβάσιμη μονάχα με μια δομημένη συνέντευξη ή με μια συνάντηση (Bernard, 2006). Η συχνή παρουσία μου στο πεδίο έρευνας, στην οργάνωση ΕΘΣ, μου επέτρεψε τόσο να παρατηρώ το πεδίο δράσης όσο και το να συμμετέχω η ίδια ως εθελόντρια στις δραστηριότητες των εθελοντών.

Παρατήρησα τον χώρο, τα καθήκοντα που αναλάμβανε το κάθε άτομο, είχα πολλές άτυπες συζητήσεις με εθελοντές και με «φτωχούς»², παρατήρησα ως τρίτο άτομο συζητήσεις εθελοντών μεταξύ τους και συζητήσεις εθελοντών με «φτωχούς». Εν συνεχεία, και αφού αποχωρούσα από το πεδίο έρευνας κατέγραφα τις παρατηρήσεις μου σε ένα ημερολόγιο, ώστε να είναι εύκολο να ανατρέχω σε αυτές καθόλη τη διάρκεια της έρευνας μου. Η δυσκολία αυτής της προσέγγισης βασίζεται στο γεγονός ότι πρέπει να παραβλέψεις τις διαφορές που τυχόν έχεις με τους ανθρώπους που συναντάς στο πεδίο, τόσο εν είδει μιας αντικειμενικότητας όσο και για να «ταιριάζεις» με τους εθελοντές (Bernard, 2006). Αυτό σήμαινε ότι έπρεπε να αφουγκραστώ τα ενδιαφέροντα τους, να βρω τους τρόπους για να ξεκινήσω μια

---

² Η επιλογή του όρου «φτωχοί» δεν συνιστά προσωπική επιλογή της συγγραφέως, αλλά τον πιο συχνά χρησιμοποιούμενο όρο ανάμεσα στους εθελοντές για τον προσδιορισμό των ατόμων που απευθύνονταν σε εκείνους για βοήθεια. Στο εξής η λέξη θα χρησιμοποιείται εντός εισαγωγικών.

συζήτηση που θα τους παρακινούσε να μου μιλήσουν για τον εαυτό τους, να προσέχω πότε πρέπει να σιωπώ και πότε όχι και να μην εκθέτω τις πολιτικές μου απόψεις που ήταν εκ διαμέτρου αντίθετες, απ' ότι διαπιστώθηκε αργότερα. Ακόμη, όπως φάνηκε στο τέλος, η ανάπτυξη της οικειότητας με τους εθελοντές ήταν απαραίτητη, καθώς με το πέρασμα των ημερών ερχόμουν αντιμέτωπη με συμπεριφορές, που δεν εκδηλώνονταν μπροστά μου στην αρχική φάση της έρευνας. Ωστόσο, από τη στιγμή που γίνονται αντιληπτοί οι τρόποι προσέγγισης του καθένα στο πεδίο έρευνας, ανοίγεται μπροστά ένας κόσμος, όπου τα πάντα μπορεί να συνεισφέρουν στην ανθρωπολογική ανάλυση της έρευνας, τόσο αυτά που λέγονται αλλά κυρίως τόσο αυτά που δεν λέγονται.

2. Κοινωνία των πολιτών

Η κοινωνία των πολιτών κατά καιρούς συνιστά τον πυρήνα πολλών συζητήσεων στις κοινωνικές επιστήμες. Ο όρος κοινωνία των πολιτών απαντάται σε πολλά μέρη ανά τον κόσμο, από αλληλέγγυα κινήματα στην Πολωνία μέχρι τους Ζαπατίστας στο Μεξικό. Στις περισσότερες περιπτώσεις προσδιορίζει τους πολίτες που στέκονται αντιμέτωποι στην κρατική εξουσία, αναπαράγοντας μια διχοτόμηση μεταξύ κοινωνίας και κράτους (Hearn, 1997). Ο Alexis de Tocqueville, Γάλλος κοινωνιολόγος, ήταν επίσης ένας από εκείνους που ακολούθησαν την διχοτόμηση κράτους-κοινωνίας. Για εκείνον η κοινωνία των πολιτών αποτελεί το πεδίο εκδήλωσης του ατομικού συμφέροντος και της οικονομικής δραστηριότητας. Ωστόσο, αυτό που υπογραμμίζει ο de Tocqueville είναι η διάσταση της πολιτικής κοινωνίας, καθώς η πολιτική προηγείται της κοινωνίας των πολιτών και είναι αυτή που ωθεί το άτομο στον σχηματισμό ομάδων. Απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη μιας ενεργής και δραστήριας κοινωνίας των πολιτών είναι η εγκαθίδρυση ενός δημοκρατικού πολιτεύματος και ενός δημόσιου πεδίου, που θα επιτρέπει την πολιτική δραστηριότητα αυτόνομων ατόμων (Kumar, 1993).

Σύμφωνα με τους Hann και Dunn (1996), η κοινωνία των πολιτών προσλαμβάνει πολλά διαφορετικά νοήματα ακόμα και σε διαφορετικά πλαίσια, όχι μόνο εκτός αλλά και εντός Δύσης. Όσες συζητήσεις εκτυλίσσονται γύρω από την κοινωνία των πολιτών συνδέονται κατά κόρον με τα νεωτερικά δυτικά μοντέλα. Η κυρίαρχη χρήση του όρου, τον τοποθετεί αντιθετικά με το κράτος: κοινωνία των πολιτών και κράτος συνιστούν τους δυο αντίθετους πόλους μιας κοινωνίας. Ένας άλλο τρόπος προσδιορισμού της κοινωνίας των πολιτών επιδιώκεται από τον Seligman, ο οποίος θεωρεί ότι η κοινωνία των πολιτών αποτελεί μια συμπαγή οντότητα αντίθετη προς το κράτος, που μπορεί να αποτελέσει αναλυτικό εργαλείο για τις κοινωνικές επιστήμες και πρέπει να μελετηθεί επισταμένα (Hann, 1996, σ.1-25). Γι' αυτό ο Hann (1996) υποστηρίζει ότι η ανακάλυψη της έννοιας απαιτεί την λεπτομερή και προσεκτική διερεύνηση των ανεπίσημων καθημερινών πρακτικών, που συνήθως παραβλέπονται από άλλες κοινωνικές επιστήμες. Η συνδρομή των ανθρωπολόγων κρίνεται αναγκαία ώστε να δοθεί εκ νέου προσοχή στη μελέτη αυτού του φαινομένου (Hann, 1996). Οι ανθρωπολόγοι επισημαίνουν ότι η ασάφεια που ενυπάρχει στην έννοια της κοινωνίας των πολιτών έχει προκαλέσει πολλές αντιπαραθέσεις. Το γεγονός ότι παραδοσιακά έχει ερμηνευτεί ως αντίδοτο στην παθολογία του κράτους και

αποτελεί

έννοια σύμφυτη με τον εκπολιτισμό, συνιστά κανονιστικές νοηματοδοτήσεις που πρέπει να διερευνηθούν. Αντί της χρήσης της απολίτικης έννοιας της κοινωνίας των πολιτών ως αναλυτικού εργαλείου, λοιπόν, προτείνει την χρήση του όρου της δημόσιας κοινωνικότητας. Με τον όρο κοινωνικότητα επιθυμεί να υποδηλώσει την πληθώρα των σχέσεων και των πρακτικών που περιλαμβάνονται στον τόπο της κοινωνίας των πολιτών. Αναδεικνύεται έτσι ένα πεδίο με πολλά πολιτικά νοήματα και πρόσημα, στο οποίο περιλαμβάνεται ο εθελοντισμός, που παύει με αυτήν την προσέγγιση να προσδιορίζεται ως ιδεολογικά αποφορτισμένος (Παπαταξιάρης, 2013).

Παρακάτω θα περιγραφούν, ως ένα βαθμό, οι ιστορικές παρακαταθήκες της έννοιας, ώστε να γίνει κατανοητό το ιδεολογικό φορτίο που φέρει η έννοια της κοινωνίας των πολιτών, ώστε στη συνέχεια να φωτιστεί η σχέση της με τον εθελοντισμό και τον νεοφιλελευθερισμό.

2.1 Ιστορικότητα της έννοιας

Η περίοδος κατά την οποία η κοινωνία των πολιτών αναλαμβάνει τα ηνία στην πολιτική σκηνή είναι εκείνη του Σκωτικού Διαφωτισμού, τον 18ο αιώνα. Εκείνη την εποχή η έννοια χρησιμοποιήθηκε για να σημάνει την σφαίρα της πολιτικής ζωής, η οποία διακρίνεται από το κράτος και στην οποία τα άτομα αλληλεπιδρούν ελεύθερα οικονομικά και πολιτικά. Η επικράτηση της έννοιας ήρθε ως απότοκο της ιστορικής μετατόπισης από την φεουδαρχία στον καπιταλισμό. Κυρίαρχες ιστορικές προσωπικότητες της περιόδου, όπως ο Adam Ferguson και ο Adam Smith καθόρισαν την οικονομική σκέψη (Hearn, 1997). Πιο συγκεκριμένα, ο Smith, του οποίου εμπνευστής υπήρξε ο Hume, εδραίωσε την κλασική οικονομική σκέψη μέσα από την ηθική του θεωρία που ξεδιπλώνεται στα δυο βιβλία του «Ο Πλούτος των Εθνών»(1976) και «Η θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων» (1984). Κατά τον Smith, το άτομο οφείλει να υπηρετεί το ατομικό του συμφέρον, το οποίο θα συμβάλλει στο κοινό συμφέρον της κοινωνίας. Η διάχυση της ατομικιστικής ηθικής θεώρησης από κοινού με την ανάλυση των ιδεών, όπως του καταμερισμού της εργασίας, της θεωρίας της αξίας, του αόρατου χεριού της αγοράς, έθεταν τις βάσεις του καπιταλισμού (Αλεξάνδρου, 2016). Η κοινωνία των πολιτών λοιπόν ως το σύνολο των αλληλεπιδράσεων ατόμων, ομάδων, θεσμών και αγοράς, θα λειτουργούσε με σκοπό να επιβάλλει την αυτορρύθμιση της ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσω μιας έμφυτης ηθικής. Το κάθε άτομο που θα ανήκε στην κοινωνία των πολιτών θα είχε γαλουχηθεί

με την ηθική του αυτοελέγχου, ώστε να ικανοποιεί τα προσωπικά του συμφέροντα και με την βοήθεια του «αόρατου χεριού» της αγοράς να συμβάλει στο κοινό καλό. Επομένως επρόκειτο για μια κοινωνία των πολιτών η οποία δρούσε στη βάση του ατομικού συμφέροντος, η αγορά ήταν ελεύθερη και το κράτος παρουσιαζόταν όσο το δυνατόν λιγότερο παρεμβατικό (Hearn, 1997).

Ένας άλλος ορισμός της κοινωνίας των πολιτών προέρχεται από τον Χέγκελ, ο οποίος υποστήριξε ότι η κοινωνία των πολιτών διακρίνεται από την οικογένεια και το κράτος, αλλά συνιστά τον χώρο που μεσολαβεί ανάμεσά τους και προσδιορίζει την αγορά και τις εμπορικές σχέσεις μεταξύ των ατόμων (Shils, 1991). Τα άτομα μέσα σε αυτή την ιδιωτική κοινωνία συνεργάζονται και οργανώνονται σε ομάδες με σκοπό να εξυπηρετήσουν τα εμπορικά τους συμφέροντα. Αυτή η αυτοοργανωμένη κοινωνία των πολιτών, όμως, απαιτεί την παρέμβαση του κράτους, κατά τον Χέγκελ, ειδικά θα σχηματιστεί ένα μόρφωμα που θα προάγει το ατομικό του συμφέρον και δεν θα συνεισφέρει στο κοινό καλό. Το κράτος, δηλαδή, οφείλει να υπερβαίνει αυτή την κοινωνία και να μην υποτάσσεται στις επιταγές της: το κράτος είναι υπεράνω όλων (Lewis, 2001). Ο Μαρξ, ωστόσο, άσκησε κριτική στον Χέγκελ θεωρώντας την κοινωνία των πολιτών ως τον προνομιακό τόπο κυριαρχίας της αστικής τάξης και το κράτος ως το όργανο άσκησης της εξουσίας (Hearn, 1997). Η κοινωνία των πολιτών προσδίδει στο άτομο μια επιφανειακή ελευθερία δράσης, η οποία στην ουσία υποκρύπτει την πραγματικότητα της ταξικής εκμετάλλευσης. Το καπιταλιστικό κράτος, αντί να επιλύσει αυτή την ένταση, παγιώνει την εξουσία της μπουρζουαζίας και τα άτομα αλλοτριώνονται και αποξενώνονται από τα μέσα παραγωγής και το προϊόν της εργασίας τους. (Hann, 1996). Για τον Μαρξ δηλαδή, η κοινωνία των πολιτών αναπαριστά μια ιδέα που πρέπει να ξεπεραστεί, καθώς δεν στοχεύει στην λύση δομικών προβλημάτων, αλλά στην επιδερμική αντιμετώπιση των ελλείψεων (Hearn, 1997).

Μια διαφορετική ερμηνεία της κοινωνίας των πολιτών προέρχεται από τον Γκράμσι (όπως αναφέρεται στο Ρήγος 2017). Ο Γκράμσι εξελίσσοντας τις θεωρίες του Μαρξ και του Χέγκελ, αρνείται την έμφαση που δίνεται στην οικονομική δραστηριότητα που διέπει την κοινωνία των πολιτών αλλά αποδέχεται τη διάκριση πολιτικής κοινωνίας και κοινωνίας των πολιτών. Θεωρεί την κοινωνία των πολιτών ως χώρο ελεύθερης συναναστροφής των ατόμων και διακίνησης των ιδεών τους και την πολιτική κοινωνία ως τον χώρο πειθάρχησης και κυριαρχίας (Kumar, 1993). Αυτό που επισημαίνει όμως ο Γκράμσι είναι η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στην πολιτική

κοινωνία και την κοινωνία των πολιτών, παρά ο διαχωρισμός τους. Το κράτος, δηλαδή, ισοδυναμεί με την πολιτική κοινωνία, που είναι η νομοθεσία, η διοίκηση και οι δυνάμεις καταστολής, ενώ η κοινωνία των πολιτών αποτελεί τον χώρο που ασκείται η ηγεμονία του κράτους μέσα από οργανώσεις όπως το σχολείο, η εκκλησία, τα συνδικάτα. Έτσι, η κοινωνία των πολιτών συντηρεί και εδραιώνει, με την συναίνεση των πολιτών, την ήδη υπάρχουσα ηγεμονία, η οποία την ίδια στιγμή παράγεται άμεσα από την πολιτική κοινωνία (Ρήγος, 2017).

2.2 Νεοφιλελευθερισμός και κοινωνία των πολιτών

Σήμερα στη δυτική σκέψη η εννοιολόγηση που έχει επικρατήσει για την κοινωνία των πολιτών είναι η φιλελεύθερη. Ο όρος απαντάται συχνά στις συζητήσεις περί δημοκρατίας και περιλαμβάνει, συνήθως, εθελοντικές και μη κυβερνητικές οργανώσεις, οι οποίες με επίκληση στις δημοκρατικές αξίες και την ελευθερία του ατόμου επιδιώκουν να καλύψουν ανάγκες της κοινωνίας, που θα έπρεπε να καλύψει το κράτος. Τα άτομα τα οποία ανήκουν σε αυτήν απαιτούν χώρο, αυτονομία, ελευθερία και ανεξαρτησία από το κράτος (Ferguson, 2007).

Ο νεοφιλελευθερισμός, σύμφωνα με τον Harvey (2007), προάγει επίσης τα ιδανικά της ελευθερίας, τα οποία γενικά είναι ικανά να εμπνεύσουν διάφορα κινήματα, από τον Μάη του 68 στο Παρίσι και κινήματα στο Μεξικό, μέχρι τον πόλεμο στο Ιράκ από την Αμερική: ο οποιοσδήποτε μπορεί να επικαλεστεί την αξία της ελευθερίας. (Harvey, 2007). Ωστόσο, η συγκεκριμένη ιδεολογία πρέπει να γίνει αντιληπτή *«όχι ως απλή οικονομική πολιτική αλλά ως λογική διακυβέρνησης που διαδίδει τις αξίες και τις μετρήσεις της αγοράς σε κάθε τομέα της ζωής»* (Brown, 2017, σ.266). Η σημαντική διαφορά που έγκειται στο νέο- του νεοφιλελευθερισμού είναι ακριβώς ότι εστιάζει στην διαμόρφωση ενός homo economicus, ο οποίος, ως ορθολογικό υποκείμενο της αγοράς, θα διαπραγματεύεται κάθε κοινωνική έκφραση στη ζωή του με βάση οικονομίστικες διαδικασίες κόστους-οφέλους, μέγιστης απόδοσης και ελάχιστης ζημίας (Brown, 2017).

Στην Ευρώπη, την εφαρμογή αυτής της ιδεολογίας εγκαινίασε η Margaret Thatcher, το 1979, στην οποία ανήκει και η περίφημη φράση «δεν υπάρχει κοινωνία, μόνο άτομα, άντρες και γυναίκες και οι οικογένειές τους». Η Thatcher κατάφερε να έρθει αντιμέτωπη με τα εργατικά συνδικάτα, επιτέθηκε προς πάσα κατεύθυνση που προήγαγε την κοινωνική αλληλεγγύη και εμπόδιζε την ανταγωνιστικότητα, επιδίωξε να διαλύσει το κράτος πρόνοιας, ιδιωτικοποίησε δημόσιες επιχειρήσεις, μείωσε την

φορολογία, ενθάρρυνε τις επιχειρηματικές πρωτοβουλίες και δημιούργησε το εύφορο έδαφος που θα καρποφορούσε τις ξένες επενδύσεις. Όσον αφορά το κράτος πρόνοιας, προσπάθησε να κυριαρχήσει στον χώρο της εκπαίδευσης, τη δημόσια υγεία και τις κοινωνικές υπηρεσίες. Αυτό που πάλευε αγωνιωδώς να εμποδώσει, ήταν η ιδέα της ατομικής ευθύνης με βάση την οποία ο καθένας είναι υπεύθυνος για τον εαυτό του σε κάθε κομμάτι της ζωής του, από την υγεία του μέχρι την φτώχεια του. Η κοινωνική προστασία, που μέχρι πρότινος αποτελούσε υποχρέωση του κράτους και της εργοδοσίας, αντικαθίσταται από το ιδεολόγημα της ατομικής ευθύνης, γεγονός που προσέδωσε μεγάλη ώθηση στην ιδιωτικοποίηση των δημόσιων υπηρεσιών (Harvey, 2007).

Ο Ferguson (2007) σε μια ανάλυσή του για την πολιτική στην Αφρική, αμφισβητεί την αντίθεση που έχει επικρατήσει μέχρι σήμερα, ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία των πολιτών. Πιο συγκεκριμένα, αναλύει κριτικά το δίπολο του κράτους και της κοινωνίας των πολιτών, θέλοντας να δείξει ότι αυτές οι δυο εννοιολογήσεις δεν πάνε απαραίτητα αντιθετικά. Μας καλεί να επαναπροσδιορίσουμε την υπεροχή του κράτους, στοχαζόμενοι τις μορφές κυβερνητικότητας. Θεωρητικά, όπως υποστηρίζει ο Ferguson (2007), οι εθελοντικές και μη Κυβερνητικές Οργανώσεις που εγκαταστάθηκαν στην Αφρική ανήκουν στην κοινωνία των πολιτών και συνδράμουν στην κάλυψη των υλικών αναγκών των ατόμων. Είναι δυνατόν, όμως, η ανθρωπιστική οργάνωση Oxfam, να αποτελεί μέρος της κοινωνίας των πολιτών; Μπορούμε ακόμα να μιλάμε για μια κάθετη τοπογραφία της εξουσίας; Η εξουσία σε αυτή την περίπτωση φαίνεται να μην ασκείται από το κράτος, αλλά από τις δημοκρατικές, ανθρωπιστικές οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών: από τα κάτω. Οι οργανώσεις αυτές στην πραγματικότητα δρουν εξ' ονόματος του κράτους και γι' αυτό πρέπει να ερμηνευτούν ως πολιτικές οντότητες που συμπληρώνουν το παζλ της νέας μορφής κυβερνητικότητας, που δεν ασκείται απευθείας από το κράτος. Αυτή η νέα μορφή κυβερνητικότητας, που εμφανίζεται στο νεοφιλελευθερισμό, ενοικεί στην κοινωνία των πολιτών και δεν αντικαθιστά την κρατική εξουσία, αλλά συνυπάρχει με αυτήν (Ferguson, 2007).

Η κοινωνία των πολιτών στο νεοφιλελευθερισμό μεταμορφώνεται, λοιπόν, σε ένα πεδίο εκδήλωσης επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και το κράτος σε μια εταιρεία, η οποία παράγει ορθολογικά υποκείμενα, μια επεκτατική οικονομία, εθνική ασφάλεια και παγκόσμια εξουσία (Brown, 2005). Επιβάλλεται μια οικονομική ορθολογικότητα σε όλο το φάσμα της ζωής ενός ατόμου και με τον τρόπο αυτό

νομιμοποιείται η ιδιωτικοποίηση της κοινωνικής πρόνοιας από το κράτος, εφόσον η φροντίδα του εαυτού εδράζεται στο άτομο (Brown, 2017).

Η νέα αυτή τάξη πραγμάτων συνιστά την ιδεολογία της εποχής του καπιταλισμού, που επιδιώκει να εισχωρήσει σε ολόκληρο το φάσμα της κοινωνικής ζωής και να εμπορευματοποιήσει κάθε πλευρά των κοινωνικών σχέσεων. Οι αρετές της αναφαίρετης ελευθερίας του ατόμου, του ανταγωνισμού και της ελεύθερης αγοράς ενσαρκώνονται σε κάθε κομμάτι της κοινωνικής ζωής. Σε έναν κόσμο όπου ο θρίαμβος της αγοράς θεωρείται δεδομένος, καθίσταται αδύνατον να σχεδιαστούν ρεαλιστικές στρατηγικές φροντίδας των ατόμων που βρίσκονται στον «πάτο» της παγκόσμιας κοινωνίας και δεν έχουν πρόσβαση στην παγκόσμια αγορά (Glendhill, 2004).

Ο Ζίζεκ (2010) συμβάλλει σημαντικά στη συζήτηση για την αντικατάσταση του κράτους πρόνοιας από την κοινωνία των πολιτών στο νεοφιλελευθερισμό. Ο Σλοβένος φιλόσοφος αναλύει τις μορφές βίας που χαρακτηρίζουν ένα πολιτικό σύστημα και διακρίνει την υποκειμενική, αντικειμενική και συμβολική βία. Η υποκειμενική βία αφορά στην βία προκαλείται από σαφώς ορισμένα υποκείμενα, είτε είναι άτομα, είτε είναι κατασταλτικοί μηχανισμοί, και πρόκειται για το είδος της βίας που είναι άμεσα ορατό από τον καθένα μας. Αντικειμενική βία είναι οι θεσμοί καταστολής, που είναι φανερό ότι ασκούν εξουσία και επιδιώκουν να πειθαρχήσουν τα υποκείμενα· είναι η υλική βία, όπως οι δολοφονίες αλλά και η ιδεολογική βία, που προσδιορίζει την βία έναντι κάποιου λόγω του φύλου του ή του χρώματος του δέρματος του. Η αντιμετώπιση αυτής της βίας, που γίνεται απευθείας αναγνωρίσιμη, αποτελεί πυρήνα της πολιτικής ατζέντας των φιλελεύθερων κρατών στην σύγχρονη εποχή. Ο Ζίζεκ (2010) τονίζει ότι αυτή ακριβώς η πολιτική θέση του φιλελευθερισμού, να καταπολεμά τη βία απ' όπου κι αν προέρχεται, λειτουργεί ως προσωπείο για να υποκρύψει την βαθιά συστημική, αντικειμενική βία του καπιταλιστικού συστήματος. Η συμβολική βία, που αναφέρεται στην γλώσσα και στην συγκρότηση ενός δεδομένου σύμπαντος νοημάτων και η αντικειμενική βία, που αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό του συστήματος που θεωρεί ως φυσικό γεγονός τη φτώχεια, συναποτελούν την αθέατη όψη της πιο απειλητικής βίας. Η πεποίθηση των ατόμων, ότι είναι αδύνατο να επέλθει ρήξη των κοινωνικών συνθηκών του καπιταλισμού, οδηγεί αναπόφευκτα στην εσωτερίκευση της συστημικής βίας και την φυσικοποίηση των συνεπειών της. Έτσι, κατ' επέκταση φυσικοποιείται «..η δημιουργία ενός πλήθους αποκλεισμένων και αναλώσιμων ατόμων, από τους αστέγους μέχρι τους ανέργους..» (Ζίζεκ, 2010, σ.25).

Έτσι, στη βάση αυτής της οπτικής καλούμαστε να διερευνήσουμε τις καινούργιες εθελοντικές οργανώσεις που εμφανίζονται στα πλαίσια της κοινωνίας των πολιτών, σαν όργανα άσκησης εξουσίας έχοντας οριζόντια θέση εν σχέσει με το κράτος, (Ferguson, 2007).

3.Εθελοντισμός και αλληλεγγύη

Μέσα σε αυτές τις νεοφιλελεύθερες συνθήκες η κοινωνία των πολιτών αποκτά ακόμα πιο βαθιές ρίζες, καθώς παρουσιάζεται ως ο πυλώνας της δημοκρατίας και της προστασίας των ατόμων. Οι εθελοντικές και μη Κυβερνητικές οργανώσεις, που «ξεπηδούν σαν μανιτάρια» διατείνονται ότι συναπαρτίζουν την κοινωνία των πολιτών και υπερασπίζονται ανθρώπινα δικαιώματα, που καταπατώνται από το κράτος, προπαγανδίζοντας αστικές αρετές. Οι διάφορες εθελοντικές οργανώσεις αποκτούν τη δυνατότητα να συγκροτήσουν εταιρικές σχέσεις με το κράτος, εφόσον σε αυτές επαφίεται η αδυναμία του κράτους να συνεισφέρει στην κάλυψη των βασικών αναγκών τους (Glendhill, 2004).

Ο οργανωμένος εθελοντισμός, στην Ελλάδα, ως πρακτική προωθήθηκε ιδιαίτερα, όπως υποστηρίζει η Ροζάκου (2007), μέσω νόμων που τέθηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση και το ελληνικό κράτος, το 1990 κι έπειτα. Μετά την άθηση του εθελοντισμού κατά την περίοδο των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004, επήλθε στην Ελλάδα η οικονομική κρίση, οπότε ο εθελοντισμός ανέλαβε ξανά πρωταγωνιστικό ρόλο. Οι μεταρρυθμίσεις που εφαρμόστηκαν στο πλαίσιο των μνημονιακών δεσμεύσεων, οδήγησαν σε περικοπές μισθών, συντάξεων, στην διακοπή επιδομάτων και στη διακοπή της δωρεάν ιατρικής περίθαλψης. Το διάστημα αυτό αναδύθηκαν πολλές ομάδες αλληλεγγύης, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, ομάδες αυτοβοήθειας και γενικότερα διάφορα εθελοντικά άτομα δίκτυα βοήθειας προς το πληττόμενο κομμάτι της κρίσης (Sotiropoulos, & Bourikos, 2014).

Ο ορισμός που καταγράφεται από τον Ανθόπουλο (2000) περιγράφει τον εθελοντισμό *«ως τη δραστηριότητα εκείνη που αναπτύσσεται κατά τρόπο προσωπικό, αυθόρμητο, ελεύθερο, χωρίς σκοπό ατομικού κέρδους, από μεμονωμένους πολίτες ατομικά ή δια μέσου των οργανώσεων των οποίων αποτελούν μέλη, προς το συμφέρον της ομάδας στην οποία ανήκουν ή τρίτων προσώπων ή της τοπικής, κρατικής ή διεθνούς κοινότητας, αποκλειστικά για σκοπούς αλληλεγγύης (αλτρουιστικούς)»* (σ. 23). Στην Ελλάδα το φαινόμενο του εθελοντισμού προέρχεται από τις φιλανθρωπίες του 19^{ου} αιώνα, από τις οποίες ο εθελοντισμός ιδεολογικά απομακρύνθηκε, όπως επισημαίνει ο Ανθόπουλος (2000). Βασικές διαφορές που διακρίνουν τον σύγχρονο εθελοντισμό από την φιλανθρωπία και παράλληλα συνιστούν χαρακτηριστικά του είναι:

α) η οργανωτική διάσταση του εθελοντισμού (πχ εκπαίδευση των εθελοντών),

β) ο συνδυασμός παρεμβάσεων, που αφορούν στην παροχή υλικής και άυλης βοήθειας (πχ οικονομική και ψυχολογική στήριξη),

γ) η αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων στη ρίζα τους και όχι απλώς η απάλυνση τους

δ) η στήριξη της δημοκρατίας, καθώς ενθαρρύνεται η ισότιμη συμμετοχή αλληλέγγυων ατόμων με στόχο την προαγωγή της ποιότητας της ζωής εκείνων που τυγχάνουν της λήψης βοήθειας

ε) η συμβολή του στην ανάπτυξη της αλληλέγγυας οικονομίας και η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.

Ανθόπουλος (2000).

Τόσο ο Ανθόπουλος (2000) όσο και ο Σωτηρόπουλος (2004) συμφωνούν ότι μετά την ενδυνάμωση της κοινωνίας των πολιτών στην Ελλάδα, κατά το τέλος του 1990, ο εθελοντισμός έλαβε ευρύτερες διαστάσεις. Το γεγονός ότι το πεδίο του εθελοντισμού δεν έχει διερευνηθεί επαρκώς στον ελληνικό χώρο αποδίδεται, κατά τον Σωτηρόπουλο (2004), στην έλλειψη υποδομών, που θα ευνοούσαν την καταγραφή και συλλογή δεδομένων³⁴ και στην δυσκολία του κράτους να απογράψει όλες τις οργανώσεις που έχουν συσταθεί στην Ελλάδα στα πλαίσια της κοινωνίας των πολιτών. Η Rozakou (2011) συμφωνεί ότι από την δεκαετία του 1990 και μετά, και συγκεκριμένα υπό τη διακυβέρνηση του Κώστα Σημίτη (1996-2004) έγινε μια μεγάλη προσπάθεια ενδυνάμωσης της κοινωνίας των πολιτών και προώθησης του εθελοντισμού. Εκείνη την περίοδο συστάθηκε το Τμήμα Εθελοντισμού, στο Υπουργείο Υγείας, και η Επιτροπή για τις μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, στο Υπουργείο Δημόσιων Σχέσεων. Έτσι σιγά σιγά «ξεπήδησαν» επίσημοι και ανεπίσημοι λόγοι κατασκευής του εθελοντή και του πολίτη, υποδεικνύοντας νέες μορφές κυβερνητικότητας των υποκειμένων (Rozakou, 2011).

Η Κατερίνα Ροζάκου (2018) έχει ασχοληθεί επισταμένα, από ανθρωπολογική σκοπιά, με την μελέτη του εθελοντισμού διεξάγοντας μια εθνογραφική έρευνα στην σύγχρονη Ελλάδα. Το ερευνητικό της ενδιαφέρον εντοπίζεται γύρω από την μελέτη των λόγων και των πρακτικών, που κατασκευάζουν την έννοια του εθελοντισμού ανάμεσα σε Έλληνες εθελοντές και πρόσφυγες. Παράλληλα, εξαιτίας της ιδεολογικής συγγένειας της έννοιας του εθελοντισμού με την φιλανθρωπία και την αλληλεγγύη, οι

---

³ Η δημιουργία της Τράπεζας Κοινωνικών Δεδομένων του ΕΚΚΕ δημιουργήθηκε τον Οκτώβριο του 1999.

<http://ekke.gr/gsd/index.php?title=10&lang=GR>.

δύο τελευταίες συνιστούν επίσης έννοιες, τις οποίες η ερευνήτρια προσεγγίζει. Η ερευνήτρια απομακρύνεται από την έννοια της κοινωνίας των πολιτών ως αναλυτικό εργαλείο, καθώς επισημαίνει τους κινδύνους που ενυπάρχουν σε αυτόν τον όρο. Θεωρεί πως εφόσον η κοινωνία των πολιτών περιλαμβάνει κάθε είδους οργάνωση αλληλεγγύης, τότε εγείρονται πολλά ερωτηματικά για το τι συμβαίνει με τις ρατσιστικές οργανώσεις, οι οποίες εκφράζουν την αλληλεγγύη τους αλλά μόνο προς Έλληνες. Έτσι, επιλέγει να εστιάσει στις μορφές κοινωνικότητας που εμφανίζονται γύρω από κάθε έννοια, είτε οι σχέσεις είναι οριζόντιες ή κάθετες είτε χαρακτηρίζονται από πολιτικές συνδηλώσεις ή όχι. Υιοθετεί, δηλαδή, την έννοια της κοινωνικότητας για να διερευνήσει τις δυναμικές διαδικασίες στις οποίες εμπλέκονται τα άτομα και να εξετάσει πως κατασκευάζουν οι εθελοντές τις σχέσεις τους, αλλά και πως κατασκευάζονται οι ίδιοι μέσα από αυτές (Ροζάκου, 2018).

Η περίοδος της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, όπως υποστηρίζει ο Rakopoulos (2015) έδωσε ώθηση στην ανάπτυξη της αλληλέγγυας οικονομίας με την αύξηση των επίσημων και ανεπίσημων ομάδων αλληλεγγύης. Ο χώρος της αλληλεγγύης απέκτησε μια τόσο ευρεία σημασία που την έννοια αυτή επικαλέστηκαν η εκκλησία, ομάδες από ιδιωτικές πρωτοβουλίες ατόμων με πολιτικό πρόσημο ή μη με πιο επιφανές παράδειγμα τις οικονομικές δραστηριότητες του Σώρος. Ωστόσο, ο Rakopoulos (2015) επισημαίνει ότι η δική του εθνογραφική έρευνα χρησιμοποιεί τον όρο της αλληλεγγύης καθαρά με πολιτικό πρόσημο για να υποδείξει τις πρακτικές των ανεπίσημων αλληλέγγυων ομάδων που συστάθηκαν, από τα κάτω, στη Θεσσαλονίκη. Με το τρόπο αυτό αποστασιοποιείται από την φιλανθρωπία της εκκλησίας και τον απολίτικο εθελοντισμό των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων και της κοινωνίας των πολιτών, αλλά και από κάθε είδους αλληλεγγύη, που υποτίθεται ότι προτάσσει ισότιμες σχέσεις, ενώ στην πραγματικότητα αναπαράγει κάθετη ιεραρχία μεταξύ των αλληλέγγυων-εθελοντών και των δεκτών της στήριξης (Rakopoulos, 2015).

Η Rozakou (2016) παρατηρεί ότι από το 2015 κι έπειτα η λέξη αλληλέγγυος αποτελεί μια από τις πιο συχνά χρησιμοποιούμενες λέξεις στο ελληνικό λεξιλόγιο και πλέον χρησιμοποιείται ως ουσιαστικό αντί για επίθετο. Αλληλέγγυος είναι εκείνος που συγκροτεί μια ισότιμη, μη ιεραρχική και μη γραφειοκρατική σχέση με κάποια άλλα άτομα, που χρίζουν στήριξης. Ένας αλληλέγγυος μπορεί να συμμετέχει σε διαδηλώσεις ή να διανέμει αγαθά σε ανθρώπους που έχουν ανάγκη, όπως ακριβώς μπορεί να κάνει κι ένας εθελοντής. Αυτό που υπογραμμίζεται, όμως, στην αλληλέγγυα σχέση είναι η οριζόντια συσχέτιση των αλληλέγγυων ατόμων και των δεκτών στήριξης και η

ανυπαρξία ισχύος του ενός επί του άλλου. Η αλληλεγγύη ως έννοια περιλαμβάνει μια ηθική και πολιτική τοποθέτηση για το πώς πρέπει να είναι συγκροτημένη μια κοινωνία και για το πώς τα άτομα πρέπει να συσχετίζονται μεταξύ τους και για το λόγο αυτό οι αλληλέγγυοι διαχωρίζουν τη θέση τους από τους φιλάνθρωπους (Rozakou, 2016). Υιοθετώντας τον όρο του Μως για το δώρο μπορούμε να πούμε ότι, το δώρο της αλληλεγγύης ή του εθελοντισμού, που προσφέρεται πλέον, δεν περιορίζεται μόνο σε υλικά αγαθά ή στο χρήμα, αλλά μπορεί να πάρει και μια άυλη μορφή. Οι πληροφορίες, οι συμβουλές και η αύξηση της αυτοπεποίθησης των ληπτών του δώρου συγκροτούν την στοχοθεσία των εθελοντών. Στο σημείο αυτό βρίσκεται και η μετάβαση από την παροχή φιλάνθρωπης βοήθειας στην παροχή ανθρωπιστικής. Η συμβολική διάσταση του δώρου του εθελοντισμού εντοπίζεται στην ανάπτυξη και στη σφυρηλάτηση της προσωπικότητας των εξυπηρετούμενων ατόμων, εν αντιθέσει με την παθητική θέση τους που συντηρείται από την φιλάνθρωπη στάση (Rozakou, 2016).

Η Μπακαλάκη (2013) διεξάγει κι εκείνη μια επιτόπια έρευνα σε μια εθελοντική οργάνωση στην Θεσσαλονίκη, το 2002. Αυτό που επιδιώκει να μελετήσει είναι η εμπλοκή των εθελοντών και των πρακτικών τους σε μια οργάνωση της οποίας σκοπός είναι η παροχή φαγητού αλλά και ψυχολογικής στήριξης σε ανθρώπους που αδυνατούν να ορθοποδήσουν οικονομικά εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Η πρακτική στην οποία εστιάζουν οι εθελοντές και κατ' επέκταση και η Μπακαλάκη (2013) είναι η ψυχολογική ενδυνάμωση και ο έλεγχος των συναισθημάτων των ωφελομένων. Η θέση ότι ένα άτομο μπορεί να ξεφύγει από το οικονομικό αδιέξοδο στο οποίο βρίσκεται, μέσα από την προσωπική προσπάθεια αλλαγής του τρόπου σκέψης του και ελέγχου των αρνητικών συναισθημάτων που τον κατακλύζουν και τον οδηγούν σε λανθασμένες αποφάσεις, υποδηλώνει την πίστη ότι η βελτίωση της ζωής ενός ατόμου είναι κυρίως προσωπική υπόθεση. Γι' αυτό, οι εθελοντές αυτής της οργάνωσης δεσμεύονται να παρέχουν υλικά αγαθά και απαραίτητως ψυχολογική στήριξη και αντίστοιχα οι λήπτες οφείλουν να αξιοποιήσουν την ψυχολογική ενδυνάμωση προς εύρεση εργασίας, ώστε να αποδείξουν ότι δεν απολαμβάνουν τα αγαθά προσωρινά, αλλά στοχεύουν σε κάποιο μακροπρόθεσμο όφελος (Μπακαλάκη, 2013).

Πάνω στο ίδιο μήκος κύματος αναζήτησης της έννοιας της αλληλεγγύης εν μέσω οικονομικής ύφεσης κινείται και η εθνογραφία της Heath Cabot (2016). Υποστηρίζει ότι από το 2011 κι έπειτα έχουν αναπτυχθεί στην Ελλάδα πάρα πολλές τυπικές ή άτυπες οργανώσεις αλληλεγγύης και εστιάζει το ενδιαφέρον της σε εκείνες

που παρέχουν δωρεάν ιατρική περίθαλψη ή ψυχοκοινωνική στήριξη στους ανθρώπους που πλήττονται από τα αυστηρά μέτρα λιτότητας. Διεξάγει, λοιπόν, επιτόπια έρευνα σε δυο κοινωνικά φαρμακεία της Αθήνας, τα οποία έχουν συσταθεί από εθελοντές γιατρούς, ψυχολόγους, φαρμακοποιούς και εν γένει άτομα που αφιερώνουν χρόνο και εργασία για την φροντίδα των εξυπηρετούμενων. Κατά την Cabot (2016), η δουλειά που έχουν αναλάβει αυτά τα δίκτυα είναι αναγκαία για τον πληθυσμό, εφόσον το κράτος πρόνοιας έχει νεοφιλελευθεροποιηθεί με αποτέλεσμα η επίσκεψη στο γιατρό και η αγορά των φαρμάκων να αποτελούν, πλέον, προνόμια για λίγους. Η αλληλεγγύη έρχεται εκεί που απέχει το κράτος για να ανταποκριθεί στην ανάγκη του πολίτη και για το λόγο αυτό, η αλληλεγγύη θεωρείται άρρηκτα συνδεδεμένη με τον νεοφιλελευθερισμό και την οικονομική κρίση. Ωστόσο, μολονότι από τη μια οι αλληλέγγυες ομάδες γνωρίζουν και επισημαίνουν το γεγονός ότι υποκαθιστούν το σχεδόν ανύπαρκτο κράτος πρόνοιας, παράλληλα οι ίδιοι ερμηνεύουν την αλληλεγγύη ως μια νέα μορφή συλλογικής δράσης. Έτσι, κατά την ερευνήτρια οι εθελοντές είχαν πλήρη επίγνωση για τον διττό ρόλο τους υπό αυτές τις συνθήκες. Μολονότι, διαιωνίζεται η κοινωνική αδικία και ενισχύεται η ταξική ανισότητα, παράλληλα η κρίση φέρνει τη δυνατότητα σύναψης νέων κοινωνικών δεσμών υπο τις αυξανόμενες συνθήκες πίεσης. Η οικονομική επισφάλεια δημιουργεί νέα δυναμικά συστήματα σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων, εφόσον καλλιεργείται η πεποίθηση ότι η ζωή του ενός εξαρτάται από την προσφορά βοήθειας του διπλανού του. Η αλληλεγγύη, επομένως, μπορεί να είναι «μεταδοτική» (σ.163): φέρει το μικρόβιο του νεοφιλελευθερισμού, αλλά μπορεί να πυροδοτήσει εναλλακτικούς κόσμους μέσα σε άδικους (Cabot, 2016).

4. Φιλανθρωπία

Η ρευστότητα που επικρατεί στον κυρίαρχο λόγο ανάμεσα στις έννοιες φιλανθρωπία-εθελοντισμός-αλληλεγγύη δυσκολεύει τον ακριβή προσδιορισμό των χαρακτηριστικών τους. Πάντως, όσον αφορά στη φιλανθρωπία το χαρακτηριστικό της καθιέρωσης μιας κάθετης σχέσης μεταξύ του φιλάνθρωπου και του αδύναμου ανθρώπου αποτελεί σήμα κατατεθέν. Θεωρητικά, ο φιλάνθρωπος καλλιεργεί αισθήματα αλληλεγγύης και αγάπης προς ένα κοινό καλό, γεγονός που ερμηνεύεται ως κοινωνική παρέμβαση. Παρόλα αυτά, αυτό που υποβόσκει είναι η ταξική διαφορά ανάμεσα στην ανώτερη αστική τάξη και τους φτωχούς και η διαιώνιση της φτώχειας, εφόσον η αστική ιδεολογία των φιλάνθρωπων δεν περιλαμβάνει κάποιο πολιτικό πρόταγμα (Τομαρά-Σιδέρη, 2016).

Σημαντική συνεισφορά για την κατανόηση της πρακτικής της φιλανθρωπίας στην Ελλάδα σήμερα συνιστά το έργο της Μαρίας Κορασίδου (1995), *Οι Άθλιοι των Αθηνών και οι Θεραπευτές τους: Φτώχεια και Φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19^ο αιώνα*. Η Κορασίδου (1995) παρατηρεί ότι κατά τον 19^ο αιώνα και ιδιαίτερα μετά την επανάσταση του 1821, ένα μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού φτωχοποιήθηκε είτε επειδή οικογένειες έχασαν στον πόλεμο μέλη τους, είτε επειδή άνθρωποι έχασαν τις ιδιοκτησίες και τις δουλειές τους. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1854, η μετάδοση της επιδημίας της χολέρας επιδείνωσε την κατάσταση και επιπλέον ενίσχυσε την αδυναμία του κράτους να ανταπεξέλθει στα νέα ζητήματα πρόνοιας που προέκυψαν. Η νέα κατάσταση πραγμάτων δημιούργησε μια νέα κοινωνική τάξη επαιτών, την οποία το κράτος θεωρούσε ότι κάπως έπρεπε να διαχειριστεί. Με ποινικό νόμο η επαιτεία αναγορεύτηκε κολάσιμη πράξη και όλοι οι ζητιάνοι που περιφέρονταν στους δρόμους της Αθήνας δικάζονταν σε δυο εβδομάδες φυλάκισης με ανώτατο όριο τις οκτώ εβδομάδες. Στόχος του νομοθέτη ήταν να καταστήσει σαφές ότι οι αξίες που έφεραν οι επαίτες έρχονταν σε αντίθεση με «τον καθωσπρεπισμό, την καλή φήμη και την αξιοπρέπεια» (Κορασίδου, 1995, σ.29) των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Η ασφάλεια και η τάξη, που θεωρούνταν πρωταρχικές αξίες για μια ευπρεπή και ευνομούμενη πολιτεία, όπως η Αθήνα, έπρεπε να διαφυλαχθούν από τον κίνδυνο που προσδιόριζε η δραστηριότητα των εξαθλιωμένων απόρων της πόλης. Η αδυναμία των φτωχών να μορφωθούν ώστε να ακολουθήσουν τις αξίες της αστικής ιδεολογίας και να ανελιχθούν κοινωνικά, νομιμοποίησε την παρέμβαση των διανοούμενων αστών στην διαχείριση της φτώχειας. Έτσι διαμορφώνονται φιλανθρωπικοί σύλλογοι από

πλούσιους αστούς διανοούμενους, οι οποίοι παρουσιάζονται ως οι Μεσσίες, που θα φέρουν στον σωστό -αστικό- δρόμο τους φτωχούς και θα αναλάβουν την ανατροφή τους. Κατασκευάζεται, λοιπόν, μια σχέση εξάρτησης μεταξύ φιλάνθρωπου και επαίτη καθώς ο επαίτης θεωρείται ότι «*συνδέεται προς αυτόν [εννοεί τον ευεργέτη] διά του ιερού αισθήματος της ευγνωμοσύνης*» (Κορασίδου, 1995, σ.89).

Ο Μαρσέλ Μως στο έργο του «Το Δώρο» ισχυρίζεται ότι η ελεημοσύνη προέρχεται από τις αντιλήψεις για την θυσία και τον πλούτο που είχαν κάποιες φυλές, καθώς θεωρούνταν ότι οι πλούσιοι όφειλαν να αποδίδουν ένα μέρος από τα πλούτη τους σε παιδιά και φτωχούς είτε να το προσφέρουν ως θυσία στους θεούς. Η ελεημοσύνη αυτού του είδους αποτελεί τον πρόδρομο της σημερινής φιλανθρωπίας και χαρακτηριζόταν ως «υποχρεωτική γενναιοδωρία», εφόσον υπήρχε ο φόβος της τιμωρίας των πλουσίων από τη Νέμεση (Μως, 1979, σ.86-88). Στη σημερινή φιλανθρωπία ενέχεται η έννοια της υποχρεωτικής προσφοράς του δώρου αλλά και του συμφέροντος που προκύπτει από αυτήν (Μως, 1979, σ. 157). Όμως, η ελεημοσύνη «πληγώνει τον αποδέκτη» και αποκρύπτει την ισχύ που κατέχει εκείνος που βοηθάει το άτομο που έχει ανάγκη από βοήθεια (Μως, 1979, σ. 153). Ο Maurice Godelier (2003) στην προσπάθειά του να ασκήσει κριτική στην κοινωνία, όπου το χρήμα αποτελεί το επίκεντρο των κοινωνικών σχέσεων και ορίζει την κοινωνική ύπαρξη του κάθε ατόμου, ψηλαφίζει κι εκείνος την έννοια της φιλανθρωπίας. Θεωρεί πως από τη στιγμή που το κράτος τάσσεται στο πλευρό των επιχειρήσεων με σκοπό την αύξηση του κέρδους και την μείωση του κόστους, δημιουργεί μαζικά αποκλεισμένους και ανέργους. Ο συλλογικός τρόπος διαβίωσης αποτελεί πλέον παρελθόν, καθώς στη δυτική κοινωνία η επιβίωση του ατόμου εξαρτάται αποκλειστικά από το ίδιο και το ανήκειν σε κάποια κοινότητα σαφώς δεν του προσδίδει καμία οικονομική ασφάλεια ή όφελος. Στη βάση αυτού, το κράτος πρέπει να εφευρίσκει τρόπους για να καλύπτει τα χάσματα που το ίδιο έχει δημιουργήσει, πρέπει να φροντίσει τους αποκλεισμένους της. Έτσι, αναδύεται η έννοια του δώρου στην οποία προσδίδονται διαφορετικές μορφές κάθε φορά. Για παράδειγμα, οι φόροι αλληλεγγύης που πληρώνουν οι πολίτες καταναγκαστικά συμπεκνώνουν την έννοια ενός υποχρεωτικού δώρου προς τους ανθρώπους που πλήττονται. Οι φιλανθρωπικές οργανώσεις, που άρχισαν να αναπτύσσονται προκειμένου να παρέχουν αυτά που δεν μπορεί το κράτος, άθισαν μέσα σε αυτό το πλαίσιο ανικανότητας του. Η ελεημοσύνη ταυτίζεται με την αλληλεγγύη, η οποία αποτελεί πλέον απαραίτητο συστατικό του νεοφιλελεύθερου

κράτους που συντηρεί και αμβλύνει την κοινωνική ανισότητα. Συγκροτείται, επομένως μια κοινωνική σχέση εξάρτησης, όπου η μια πλευρά εκπροσωπείται από το γενναϊόδωρο υποκείμενο ανθρωπιστή και η άλλη πλευρά από το φτωχό υποκείμενο που απολαμβάνει της προσφοράς ενός δώρου που δεν θα ανταποδώσει ποτέ. Πρόκειται για την επιβαλλόμενη και καταναγκαστική αλληλεγγύη, που αν μη τι άλλο συντηρεί τις ήδη υπάρχουσες κοινωνικές θέσεις (Godelier, 2003).

Πάνω στην ίδια βάση, ασκείται κριτική στην φιλανθρωπία από τους Μαρξ και Ένγκελς. Σύμφωνα με την ανάγνωση του Theodossopoulos (2016) του έργου των δυο φιλοσόφων, στην ουσία η φιλανθρωπία αναπαράγει το καπιταλιστικό status quo και οι φιλάνθρωποι ανήκουν σε εκείνους που αντιπροσωπεύουν τον αστικό σοσιαλισμό. Οι φιλάνθρωποι και οι ανθρωπιστές συγκροτούν τους σοσιαλιστές αστούς, που θέλουν να διατηρήσουν την ύπαρξη της αστικής τάξης και γι' αυτό επιδιώκουν απλά και μόνο την απάλυνση των κοινωνικών προβλημάτων, χωρίς να επιθυμούν στην ουσία την επαναστατικοποίηση του προλεταριάτου με σκοπό την ανατροπή της κατάστασης (Theodossopoulos, 2016). Με την σειρά του ο Ζίζεκ συμφωνεί με τον Oscar Wilde, ότι η φιλανθρωπία το μόνο που καταφέρνει είναι να διατηρεί την αδικία και την ανισότητα. Πρόκειται περί ενός απολίτικου ανθρωπισμού, όπου ο καταναλωτής προβαίνει σε δωρεές ώστε να αποφύγει το αίσθημα της συνενοχής για την κατάσταση στην οποία έχει έρθει ο αποδέκτης της φιλανθρωπίας. Όπως πολύ ορθά το τοποθετεί ο Ζίζεκ *«η φιλανθρωπία είναι το ανθρωπιστικό προσωπείο, που κρύβει το αληθινό πρόσωπο της οικονομικής εκμετάλλευσης»* (Ζίζεκ, 2010, σ. 33-34).

5. Εθελοντισμός σε μια ΑΜΚΕ

Η πρώτη μου επαφή με την ΑΜΚΕ (στο εξής ΕΘΣ) έγινε μέσω μιας κοινής γνωστής, η οποία με παρέπεμψε στην Πρόεδρο της οργάνωσης. Τηλεφώνησα στην Κ.,⁵ της εξήγησα την πρόθεσή μου να διεξάγω μια έρευνα για το θέμα του εθελοντισμού στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης και ζήτησα να παρευρίσκομαι στα γραφεία τους, να συνομιλώ μαζί τους και να συμμετέχω και η ίδια σε δράσεις τους. Εν ολίγοις τους έδωσα όλες τις απαραίτητες πληροφορίες, ώστε να είμαι καλυμμένη από άποψη δεοντολογίας και η παραμονή μου στο χώρο τους να είναι δικαιολογημένη. Η Κ. από το πρώτο μας τηλεφώνημα ακούστηκε πολύ δεκτική και η αλήθεια είναι ότι δεν έδωσε πολλή σημασία στο τι θέλω να κάνω. Η είσοδος μου στην οργάνωση ήταν ήδη εγγυημένη, από την κοινή μας γνωστή, που ήταν επιφανές μέλος της οργάνωσης. Κανονίσαμε μετά από μερικές μέρες την πρώτη μας συνάντηση, καθώς η Κ. θα έλειπε κάποιες μέρες διακοπές και κάπως έτσι ξεκίνησε η ερευνητική μου δραστηριότητα.

5.1 Η ΑΜΚΕ

Η ΕΘΣ συστάθηκε τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης και αποτελεί Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία. Αυτό σημαίνει ότι από το πλεόνασμα της εταιρείας μπορούν νόμιμα να διατεθούν κάποια χρήματα για την κάλυψη των οικονομικών εξόδων της εταιρείας κι επίσης μπορούν να καταβληθούν μισθοί σε μέλη της εταιρείας. Βασικός κανόνας λειτουργίας, όμως, αυτού του νομικού προσώπου είναι το κέρδος, που προκύπτει με την αφαίρεση των εξόδων και των μισθών, να μην μοιράζεται στα μέλη της εταιρείας αλλά να διατίθεται για τον κοινωφελή σκοπό για τον οποίο συστάθηκε⁶. Ως προς τη φορολογία, ο νόμος λέει ότι *«απαλλάσσεται από το φόρο η παροχή υπηρεσιών πολιτιστικής ή μορφωτικής φύσης και η στενά συνδεδεμένη με αυτές παράδοση αγαθών από νομικά πρόσωπα ή άλλους οργανισμούς ή ιδρύματα, μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, τα οποία λειτουργούν νόμιμα και έχουν σκοπούς πολιτιστικούς ή μορφωτικούς.»*⁷ Πιο συγκεκριμένα, η φορολογία των εταιρειών έχει ελάχιστο συντελεστή 0,5% και φορολογούνται μόνο τα έσοδα που έχουν προέλθει από επιχειρηματική δραστηριότητα, όπως είναι εκδηλώσεις ή ενοίκια από διαμερίσματα της εταιρείας. Παράλληλα, όλες οι δωρεές, χορηγίες, κρατικές επιχορηγήσεις κοκ. δεν συνιστούν έσοδα που φορολογούνται, καθώς δεν αποτελούν εισόδημα της εταιρείας,

⁵ Όλα τα ονόματα των εθελοντών, καθώς και της οργάνωσης, είναι ψευδώνυμα.

⁶ Αστικές Μη Κερδοσκοπικές Εταιρείες και ΕΣΠΑ: <https://higgs3.org/astikes-mi-kerdoskopikes-eteries-ke-espa/>

⁷ Έννοια Αστικής Εταιρείας <https://www.taxspirit.gr/12-ypiresies-pros-epixeiriseis/25-astikes-mi-kerdoskopikes-etairies.html>

εφόσον διατίθενται απευθείας για κοινωνοφελείς σκοπούς.⁸

Με βάση αυτά καθίσταται σαφές ότι η εταιρεία πληρώνει ελάχιστη φορολογία στο ελληνικό κράτος, καθώς ως επί το πλείστον τα χρήματα και τα υλικά αγαθά που συγκεντρώνει η εταιρεία προέρχονται από χορηγίες. Παράλληλα, τα λειτουργικά έξοδα, δηλαδή οι λογαριασμοί και οι μισθοί, που καταβάλλονται μηνιαίως σε δυο εθελοντές της ΕΘΣ καλύπτονται από δωρεές. Επιπλέον ένα συνηθισμένο φαινόμενο ήταν η επίκληση των εθελοντών στην οργάνωση, την τάξη και την ευνομία που επικρατούσε στην εταιρεία τους. Προσπαθούσαν διακαώς να επιδείξουν ότι εκείνοι πληρώνουν φόρους, ότι διαφέρουν από τις ΜΚΟ κι ότι εκείνοι είναι αληθινοί εθελοντές « *Εδώ πέρα υπάρχει οργάνωση και νομιμότητα*» μια από τις πιο συχνές φράσεις που άκουσα κατά την έρευνα μου στο πεδίο. Η γραμματέας ήταν εκείνη που συνεχώς μου τόνιζε την διαφορά στους κανόνες λειτουργίας που ορίζει η οργάνωση τους από την κατάσταση που επικρατεί στις ΜΚΟ. Για εκείνη, ο εθελοντισμός που εκφράζει είναι αμιγώς ανθρωπιστικός χωρίς να υφίσταται καμία υπόνοια κέρδους. «*Από εμάς και τις κοινωνικές υπηρεσίες το κράτος δεν έχει να κερδίσει κάτι, η ΑΜΚΕ δεν έχει κέρδος.. Εμείς δεν θέλουμε να είμαστε ΜΚΟ, γιατί θέλουμε να φαίνονται τα λεφτά πού πάνε και τι γίνονται*». Ο καλός εθελοντής για την Π. ήταν αυτός που δεν είχε στόχο να βγάλει λεφτά από την προσφορά του, ενώ ο κακός εθελοντής στόχευε σε ιδιωτικό όφελος. Η ΕΘΣ για εκείνη αποτελούσε υπόδειγμα οργάνωσης, καθώς υπήρχε οικονομική διαφάνεια εν αντιθέσει με τις ΜΚΟ που έχουν καταλήξει να αναπτύσσουν επιχειρηματική δραστηριότητα. Βέβαια, όπως θα φανεί και παρακάτω, δεδομένου ότι η ΕΘΣ έχει δυο έμμισθους εργαζομένους και πληρωμένα λειτουργικά έξοδα, είναι δύσκολο να μην σκεφτεί κανείς ότι πρόκειται επίσης για μια επιχείρηση που εκπληρώνει τον κοινωνοφελή της σκοπό, για να διατηρήσει τις θέσεις εργασίας και ίσως την αύξηση τους.

---

⁸ Αστικές Μη Κερδοσκοπικές Εταιρείες. Φορολογικές λοιπές υποχρεώσεις. <https://www.texnologistikiki.com/site/other-issues/arthrografia-texnologistikis/item/801-astikes-mh-kerdoskopikes>

5.1.1 Ο χώρος

Ο χώρος που διαθέτει η εταιρεία είναι αρκετά μεγάλος με ένα ισόγειο και ένα πατάρι, στο οποίο φιλοξενείται το γραφείο της Προέδρου και ένας αποθηκευτικός χώρος για ρούχα. Το ισόγειο χωρίζεται σε δυο χώρους, όπου στον έναν υπάρχει το γραφείο της γραμματέως και αποτελεί τον χώρο υποδοχής. Σε αυτόν τον ενιαίο χώρο τοποθετούνται τα ρούχα σε κρεμάστρες, ενώ στον ίδιο χώρο υπάρχουν δυο βιβλιοθήκες με παιδικά βιβλία και παιχνίδια. Ο ακριβώς διπλανός χώρος διαθέτει ένα άλλο μεγάλο δωμάτιο, που περιλαμβάνει ένα γραφείο, έναν μακρύ πάγκο όπου στοιβάζονται οι σακούλες με τα τρόφιμα όταν γίνεται η διανομή, μια μεγάλη αποθήκη για την φύλαξη των ειδών ανάγκης και μια τουαλέτα για τους εθελοντές. Οι εγκαταστάσεις είναι σε πολύ καλή κατάσταση, αφού τα τελευταία χρόνια η οργάνωση εγκαταστάθηκε σε νέο ανακαινισμένο χώρο. Επιπλέον, μέσω των δωρεών κατάφεραν να προσλάβουν το προσωπικό και να αγοράσουν επαγγελματικό αυτοκίνητο, ώστε να μπορούν να μεταφέρουν τα είδη από τις χορηγίες.

5.1.2 Οι δράσεις

Οι δραστηριότητες της οργάνωσης αφορούν στην διανομή ειδών διατροφής, ενδυμάτων, υποδημάτων, ειδών προσωπικής υγιεινής, παιχνιδιών. Ακόμη, όταν ξεκινάει η σχολική χρονιά, όπως μου είπαν, εφοδιάζουν τα παιδιά με σχολικά είδη, ενώ παλαιότερα φρόντιζαν ώστε κάποια παιδιά να έχουν τη δυνατότητα να πηγαίνουν σε φροντιστήρια, μια δράση που τώρα όμως έχει περιοριστεί. Η διανομή των αγαθών γίνεται μια φορά το μήνα, στα γραφεία της οργάνωσης, όπου προσέρχονται οι οικογένειες, υπογράφουν και παραλαμβάνουν τα τρόφιμα και τα ρούχα τους. Οι οικογένειες που εξυπηρετούνται είναι περίπου 650 στην Αθήνα, ενώ οι εθελοντές μου ανέφεραν ότι εξυπηρετούν και άλλες οικογένειες, περίπου 300, εκτός Αθήνας στέλνοντας τους τρόφιμα και ρούχα. Όλα τα τρόφιμα και τα ρούχα συνιστούσαν χορηγίες μεγάλων εταιρειών τροφίμων, ενδυμάτων και σούπερ-μάρκετ.

Στις διανομές που συμμετείχα η ίδια κατά την επιτόπια έρευνα μου, οι οικογένειες που προσέρχονταν συνήθως ήταν περίπου 300. Η διανομή λάμβανε χώρα πάντα εννιά το πρωί με μία το μεσημέρι, ενώ συνήθως μπορούσε να παραταθεί μέχρι τις δύο, στην περίπτωση που περίσσευαν τρόφιμα, τα οποία έπρεπε να καταναλωθούν άμεσα και δεν ήταν δυνατό να αποθηκευτούν, όπως για παράδειγμα ντομάτες ή γάλα. Δύο μέρες πριν από κάθε διανομή συγκεντρωνόμασταν, ώστε να τακτοποιήσουμε τα

διάφορα αγαθά, είτε να ξεφορτώσουμε τα τρόφιμα από το βαν και να τα τοποθετήσουμε στην αποθήκη, είτε να ξεπακετάρουμε τα ρούχα. Όταν ερχόταν η μέρα της διανομής, η κάθε οικογένεια παραλάμβανε μια σακούλα, η οποία περιείχε ένα πακέτο αλεύρι, ένα πακέτο ζάχαρη, ένα πακέτο μακαρόνια, μια κονσέρβα πικάντικα ντολμαδάκια, μια κονσέρβα ντοματοπολτό, ένα μπουκάλι λάδι, κάποια αναψυκτικά. Αυτά συνήθως αποτελούσαν βασικά είδη τα οποία δίνονταν σχεδόν πάντα στις διανομές. Από κει και πέρα, ανάλογα με το τι προσέφεραν τα σουπερμάρκετ ή μάλλον καλύτερα, ανάλογα με το τι περίσσευαν στα σουπερμάρκετ, δίναμε στους ωφελούμενους. Για παράδειγμα, ανάλογα τη φορά διαθέταμε μικρά φακελάκια με κακάο για ρόφημα, μπισκότα, σοκολάτες, πατατάκια, χυμούς, τσίχλες, κατεψυγμένες μικρές ζαμπονόπιτες και τυρόπιτες, δημητριακά, ντομάτες, πατάτες, ψάρια ή κρέατα. Όταν η οικογένεια είχε παιδιά, είχε δικαίωμα να πάρει σοκολάτες, τσίχλες, κακάο και γενικά προϊόντα που υποτίθεται προορίζονταν για παιδιά, ενώ αν η οικογένεια αποτελούνταν μόνο από τους συζύγους, δεν υπήρχε το δικαίωμα στη σοκολάτα. Το αξιοσημείωτο γεγονός είναι, πως όλα αυτά τα προϊόντα ήταν αυτά που περίσσευαν στα ράφια του σουπερ- μάρκετ κι είχαν κοντινή ημερομηνία λήξης. Οι χορηγίες των εταιρειών στην Ελλάδα, δηλαδή, που τόσο πολύ εκθειάζονταν από τους εθελοντές αφορούσαν σε υλικά αγαθά, τα οποία βασικά θα πετιόνταν στους κάδους απορριμμάτων. Έτσι, οι ντομάτες που ήταν λίγο σάπιες, αλλά θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν, ή τα αναψυκτικά και τα μπισκότα που έληγαν σε δέκα μέρες, ήταν ωφέλιμο να δοθούν γενναιόδωρα στους φτωχούς συνανθρώπους μας.

Τα ρούχα που διέθεταν για τους «φτωχούς» ήταν είτε καινούργια από χορηγίες εταιρειών με ρούχα, τα οποία «ήταν παλιάς μόδας και γι' αυτό μας τα έδιναν», όπως υπέδειξε μια εθελόντρια, είτε μεταχειρισμένα από ανθρώπους, που έρχονταν στα γραφεία και τα άφηναν. Στο κομμάτι αυτό, οι άνθρωποι ήταν ελεύθεροι να διαλέξουν ό,τι ρούχα θέλουν για εκείνους και τις οικογένειες τους με προϋπόθεση να μην πάρουν πάνω από πέντε κομμάτια. Έτσι, όταν η Κ., εθελόντρια της εταιρείας, αντιλαμβανόταν ότι κάποιος τοποθετούσε στη τσάντα του παραπάνω ρούχα, από όσα επιτρεπόταν η ίδια αναλάμβανε την ευθύνη να επιβάλει την τάξη, παίρνοντας τον ρόλο του φύλακα. Τέτοιου είδους γεγονότα, όμως, θα αναλυθούν εν συνεχεία.

5.1.3 Οι εθελοντές

Η Κ. είναι η πρόεδρος της οργάνωσης, «*πρόεδρος μόνο στα χαρτιά*», όπως μου είπε, «*αφού εδώ δεν έχουμε τέτοια. Εδώ είμαστε όλοι ίσοι*». Η Κ. είναι μια γυναίκα

ηλικίας περίπου 70 ετών, συνταξιούχος, αρκετά πρόσχαρη και διαχτυτική. Τα χρόνια της ζωής της τα πέρασε εργαζόμενη σε διάφορα ελληνικά περιοδικά, από τα οποία διατήρησε πολλές δημόσιες σχέσεις, για τις οποίες καυχιόταν. Η πρώτη μου εντύπωση όταν την είδα ήταν ότι μου θύμιζε «παιδάκι». Ήταν πολύ αυθόρμητη, έκανε πολλά αστεία και μάλιστα σεξουαλικά, και στην πρώτη μας επαφή κυριολεκτικά «με άρπαξε» για να με ενημερώσει για την εταιρεία και να μου δείξει τον χώρο. Η ίδια είναι απόφοιτος Λυκείου και όπως μου δήλωσε η ίδια υπερήφανα «έχω σπουδάσει στο σχολείο της ζωής. Εγώ δεν τελείωσα καμία σχολή αλλά δούλευα σε γνωστές επιχειρήσεις και από κει γνώρισα πολλούς ανθρώπους και πολλές εταιρείες που με βοηθάνε τώρα στο έργο μου». Η Κ. αναλάμβανε κάποια διαδικαστικά καθήκοντα στην οργάνωση, όπως το να κανονίσει πότε θα πάει ο Σ. να παραλάβει τα τρόφιμα ή που θα δοθούν κλπ. Γενικά οι αρμοδιότητες της δεν ήταν σαφώς ορισμένες, ενώ πολλές φορές δεν ερχόταν στα γραφεία ή έφευγε νωρίτερα από τη 1 το μεσημέρι. Επίσης, υπήρχαν και οι περιπτώσεις όταν γινόταν οι διανομές, που έμενε μέχρι αργά το βράδυ, ώστε να τακτοποιήσει μαζί με τους άλλους δυο κύριους εθελοντές τα πράγματα της διανομής.

Η δεύτερη εθελόντρια και βασικό μέλος της ΕΘΣ ήταν η Π. Η Π. είναι μια γυναίκα ηλικίας περίπου 40 ετών, η οποία έχει ολοκληρώσει τις σπουδές της σε ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα. Προέρχεται από την μεσοαστική τάξη, που όλο και συρρικνώνεται στην Ελλάδα, και ο μισθός της δεν ξεπερνάει τα 9.000 ευρώ, όπως ανέφερε κάποια στιγμή. Έχει αναλάβει το διοικητικό κομμάτι της εταιρείας και ο μισθός που της καταβάλλεται είναι εκείνος της γραμματέως. Η Π. είναι η μια από τους δύο εθελοντές που λαμβάνουν μισθό για τις παροχές τους στην εταιρεία, καθώς όπως τόνισε κάνει οργανωτική δουλειά που δεν ξέρει κάποιος άλλος να κάνει. Αποτελούσε την φιγούρα η οποία έβαζε σε τάξη τα πράγματα, καθώς εκείνη για παράδειγμα θα όριζε πότε θα τηλεφωνήσουμε στις οικογένειες να τις ενημερώσουμε για τη διανομή ή ποια μέρα θα γίνει η διανομή κοκ. Γενικά ήταν η συντονίστρια της εταιρείας.

Ο τρίτος βασικός εθελοντής και δεύτερος εργαζόμενος της οργάνωσης, ήταν ο Σ., ηλικίας 55 ετών. Ο Σ. ήταν ένας άντρας αρκετά γλυκός και καλοπροαίρετος, εμφανώς προερχόμενος από εργατική τάξη. Ο ίδιος μάλιστα μου εξιστόρησε και το πως έχασε και ο ίδιος τη δουλειά του εν μέσω κρίσης, αφού εργαζόταν σε μια από εκείνες τις επιχειρήσεις που φαλίσαν και οι εργαζόμενοι έμεναν απλήρωτοι για μήνες. Ο ρόλος του Σ. στην οργάνωση ήταν αποκλειστικά για τις μεταφορές των τροφίμων και των υπόλοιπων αγαθών από τις εταιρίες που έκαναν τις χορηγίες. Οι

διαδρομές που έκανε πολλές φορές μπορεί να ήταν παραπάνω από τρεις και σίγουρα το ξεφόρτωμα του βαν και το κουβάλημα ήταν αποκλειστικά δικό του καθήκον. Το ενδιαφέρον είναι ότι η γενικότερη ισότιμη σχέση που υπήρχε μεταξύ των εθελοντριών, δεν προσδιόριζε τη σχέση τους με το Σ. Ο προαναφερόμενος αφενός δεν είχε πολλά πάρε δώσε με τις εθελόντριες αλλά κι εκείνες δεν τον είχαν σε ιδιαίτερη εκτίμηση. Στη συνέχεια θα αναλυθεί περισσότερο αυτή η σχέση, για να φωτιστεί η υποτιμητική στάση που έφεραν οι εθελόντριες απέναντι στους «φτωχότερους».

Κατά τα άλλα, οι υπόλοιπες εθελόντριες δεν είχαν μια σταθερή παρουσία στο χώρο. Σε κάθε διανομή εμφανίζονταν διαφορετικά άτομα για εθελοντική εργασία με βασικό χαρακτηριστικό ότι όλες ήταν γυναίκες άνω των 60 και όλες γνωρίζονταν μεταξύ τους.

5.2. «Εντάξει το κράτος δεν μπορεί να τα κάνει όλα, πρέπει κι εμείς να κάνουμε κάτι»

Η πίστη στην εγκαθίδρυση ενός κράτους-συντονιστή που το μόνο που έχει να κάνει είναι να διατηρεί ένα ευνοϊκό θεσμικό πλαίσιο για την ελεύθερη ατομική επιχειρηματικότητα και η πεποίθηση στην κατασκευή ενός ηθικού και αυτόνομου πολίτη (Χάρβει, 2007), που θα φροντίζει αυτά που το κράτος αδυνατεί, αποτελούσαν ιδέες που έβρισκαν αντίκτυπο σε πρακτικές των εθελοντών της ΕΘΣ.

Οι ιδέες που επικρατούσαν στην εταιρεία προωθούσαν την εικόνα ενός πολίτη που οφείλει να αναλαμβάνει δράσεις για να προστατεύει τους συνανθρώπους του και τον ίδιο. Κυριαρχούσε η κατασκευή του εθελοντή ως αυτόνομου και ανεξάρτητου υποκειμένου, το οποίο αρκεί να έχει συνείδηση και παιδεία και αυτόματα μπορεί να συνεισφέρει στο κοινό καλό.

Όπως χαρακτηριστικά επισήμανε μια εθελόντρια, *«Για να γίνει κάποιος εθελοντής απαιτείται μια προϋπόθεση: να είναι συνειδητοποιημένος άνθρωπος. Ο άνθρωπος είναι έτσι κι αλλιώς κοινωνικό ον. Αυτό που έχει μεγάλη σημασία είναι το πως έχει μεγαλώσει, το τι παιδεία έχει, ποια είναι η επαγγελματική του θέση. Μέσα από μια σωστή οικογένεια και την σωστή εκπαίδευση που θα λάβεις από το σχολείο θα γαλουχηθείς ως ένας ενήλικας με οργάνωση και τάξη, που θα έχει συνείδηση, θα είναι υπεύθυνος και θα μπορεί να προσφέρει στον συνάνθρωπο. Θα πρέπει να λαμβάνει ενεργό ρόλο και να είναι ενεργό μέλος της κοινωνίας.»*

Η σωστή παιδεία και οι αξίες που έχει το άτομο αποτέλεσαν για πολλούς εθελοντές το όχημα που οδηγεί στον εθελοντισμό. Παράλληλα, η αγάπη προς το συνάνθρωπο θεωρείται επίσης κάτι δεδομένο που πρέπει να ρέει εκ των έσω, ενώ σημαντικό είναι το γεγονός ότι η οικονομική κατάσταση και ο χρόνος προσδιορίστηκαν επίσης ως βασικά χαρακτηριστικά του εθελοντή *«Ο οποιοσδήποτε μπορεί να γίνει εθελοντής αρκεί να το έχει μέσα του και να έχει και χρόνο βέβαια. Γιατί θέλει πολύ χρόνο από την καθημερινότητα σου ο εθελοντισμός. Ο χρόνος είναι πολύ σημαντικός.»*. *«Είναι πολύ βασικό να έχεις χρήμα και χρόνο για να γίνεις εθελοντής. Ο οποιοσδήποτε μπορεί να γίνει εθελοντής, αλλά για να μπορείς να προσφέρεις αμισθί στον συνάνθρωπο και να μην θες να τα «φας», πρέπει να είσαι σε καλή οικονομική κατάσταση[...]. Κοίταξε να δεις ο εθελοντής ακούραστος δεν παύει να νοιάζεται για τον συνάνθρωπο και να παλεύει διαρκώς για την υποστήριξη του ανθρώπου που έχει ανάγκη.. έχει μεγάλη ευθύνη.. και η Βαρδινογιάννη δεν είναι πλούσια; Κάνει όμως εθελοντισμό.. δεν έχει σημασία.. το κάνει χωρίς να πληρώνεται..»*. Η οικονομική ευχέρεια του ατόμου αποτελεί βασική προϋπόθεση για τον εθελοντισμό, όπως τον εννοούν οι εθελόντριες στην ΕΘΣ. Η ανιδιοτέλεια κατά τη γνώμη τους δεν μπορεί να υφίσταται σε ένα άτομο που δεν έχει επιλύσει τα οικονομικά του προβλήματα. Η πεποίθηση αυτή παραπέμπει στη φιλανθρωπική δραστηριότητα των πλουσίων και γι' αυτό οι έννοιες αυτές είναι δύσκολο να διακριθούν. Στην βιβλιογραφία η φιλανθρωπία προσδιορίζεται ως εθελοντική προσφορά ή πρακτική με σκοπό να καλυφθεί μια ανάγκη ή να συμβάλει σε ένα γενικό καλό (Van Til, 1990. Salamon & Anheier, 1992. Payton & Moody, 2008). Ο de Tocqueville (1968) προσθέτει επίσης ότι η φροντίδα του γενικού καλού της κοινωνίας προϋποθέτει οικονομική ευμάρεια. Στην Αμερική οι πλούσιοι αρκεί να έχουν καλούς τρόπους, γενναιοδωρία και πνευματική καλλιέργεια για να βοηθήνε τους φτωχούς *« Στις Ηνωμένες Πολιτείες οι πιο πλούσιοι πολίτες φροντίζουν να μην απομακρύνονται από τον λαό. Αντίθετα βρίσκονται πάντα σε καλές σχέσεις με τις κατώτερες τάξεις, συνομιλούν μαζί τους και ακούνε τα όσα τους λένε [...] Έχουν επίγνωση ότι οι πλούσιοι σε μια δημοκρατία χρειάζονται πάντα τους φτωχούς, και ότι σε μια δημοκρατική εποχή κατακτά κανείς το φτωχό περισσότερο με τους καλούς τρόπους και λιγότερο με την απονομή προνομίων»* (de Tocqueville, 1968, σ.207).

Η φιλανθρωπική αυτή θεώρηση για την ανιδιοτελή προσφορά έρχεται επομένως δυναμικά σε αντίθεση με την έννοια της αλληλεγγύης, η οποία διακρίνεται για τους πολιτικούς της όρους. Ο Rakopoulos (2014) επισημαίνει ότι τα άτομα τα

οποία συνάντησε κατά την εθνογραφική του έρευνα ήταν κυρίως άνεργοι, πρόσφυγες, εργάτες, οι οποίοι οργάνωναν δράσεις χωρίς να αποζητούν το παραμικρό κέρδος. Τα άτομα αυτά ανήκαν σε χαμηλή κοινωνική τάξη και παράλληλα εξέφραζαν ότι πάλευαν για το όραμα μιας ισότιμης κοινωνίας (Rakopoulos, 2014).

Αναδεικνύεται ένα νέο ηθικό υποκείμενο, ο εθελοντής, ο οποίος οφείλει να έχει ψυχή, ηθικές αξίες, αξιοπρέπεια, παιδεία, χρόνο και χρήμα για να αναλάβει την ευθύνη να συνδράμει στην φροντίδα των φτωχών. Αυτός ο ενεργός πολίτης συνιστά φορέα κυβερνητικότητας, που στοχεύει μέσα από εξουσιαστικές πρακτικές να επιτηρήσει πληθυσμούς (Ροζάκου, 2018). Με τον όρο κυβερνητικότητα εννοείται η πληθώρα των πρακτικών διακυβέρνησης που εφαρμόζονται στη νεωτερικότητα. Το ενδιαφέρον μας πρέπει να αποστασιοποιηθεί από την ευθεία και φανερή άσκηση της εξουσίας και να επικεντρωθεί στους τρόπους που εφευρίσκει η εξουσία να εισέρχεται υπόρρητα στις διάφορες όψεις της καθημερινής ζωής. Σε αυτό το νέο τρόπο διακυβέρνησης το κράτος παράγει γνώση και εγκαθιδρύει εξουσιαστικές συσχετίσεις και πρακτικές προς μια διοίκηση της ζωής (Γιαννιτσιώτης, 2010). Δεν είναι μόνο οι θεσμοί, οι νόμοι, οι πολιτικές και το κράτος που πειθαρχούν το άτομο, αλλά πολύ περισσότερο οι λόγοι, οι νόρμες, οι ταυτότητες που κατασκευάζονται μέσα στο νεωτερικό κράτος και ενσταλάζονται στα άτομα. Οι νέοι μηχανισμοί πειθαρχίας θέλουν το άτομο υπεύθυνο για τη φροντίδα του: πρόκειται για μια διαδικασία υπευθυνοποίησης των ατόμων, που ενδυναμώνονται και ενθαρρύνονται να αναλάβουν την μέριμνα για τις ανάγκες τους στο βωμό μιας δήθεν αυτονομίας. Ο εθελοντής θα συμπεριφέρεται όπως ορίζει η νεοφιλελεύθερη κυβερνητικότητα: με σύνεση, υπευθυνότητα, παιδεία και συνείδηση. Η φροντίδα του πληθυσμού των φτωχών αποτελεί ιδιωτική υπόθεση και ο εθελοντής είναι το αυτόνομο άτομο που αναλαμβάνει «ελεύθερα» να φέρει εις πέρας αυτό το σχέδιο (Ferguson, & Gupta, 2002). Παράλληλα, όταν «όλα ξεκινούν από την ατομική ευθύνη και ελευθερία» (Τράντας, 2006, σ.244), ο φτωχός θεωρείται ότι έχει την επιλογή να ενταχθεί στην αγορά εργασίας, αρκεί να το θέλει. Μπορεί να εργαστεί υπό επισφαλείς συνθήκες, με χαμηλό μισθό, με σύμβαση ορισμένου χρόνου και σε δουλειά που δεν του αρέσει, αλλά όλα αυτά δεν έχουν σημασία. Αρκεί να επιλέξει να αναζητήσει δουλειά (Τράντας, 2006, σ.242-244).

Παράλληλα με την θέση ότι ο εθελοντής οφείλει να ενσαρκώνει μια ηθική ανωτερότητα, στο λόγο των ατόμων συνυφαίνεται η πολιτική θέση της αποδοχής της απουσίας ενός κράτους πρόνοιας. Για τους εθελοντές εκλαμβάνεται ως φυσικό γεγονός να υπάρχουν ελλείψεις στο κράτος, τις οποίες οφείλει να καλύψει ο εθελοντής. Ήδη

από το τίτλο της ενότητας, ο αναγνώστης προϋδεάζεται για την νεοφιλελευθερίζουσα στάση που κράτησαν οι εθελοντές κατά την επιτόπιά μου έρευνα. Πιο συγκεκριμένα, οι εθελοντές της οργάνωσης είχαν εν γένει μια στάση θέασης του εθελοντισμού ως φαινομένου που θα υπάρχει πάντα. Μέσα από άτυπες συζητήσεις με διάφορα άτομα κυριαρχούσε αφενός η αντίληψη ότι το κράτος έχει πάρα πολλές αρμοδιότητες, για να τα προλαβαίνει όλα και γι' αυτό πρέπει κι εμείς να κάνουμε κάτι κι αφετέρου ότι δεν είναι απαραίτητο το κράτος να παρέχει πρόνοια για τα πάντα. Τα ζητήματα πρόνοιας ενίοτε έπρεπε να μοιραστούν ανάμεσα στο κράτος και τις εθελοντικές οργανώσεις: *«Κάπου πρέπει να προσφέρει και το κράτος και δίνει εκεί λεφτά [εννοεί στην κάλυψη των αναγκών των προσφύγων]. Δεν είναι σωστό να τα κάνουμε όλα όλοι. Το κράτος βοηθάει εκεί, εμείς βοηθάμε αλλού. Ο καθένας έχει τους όρους και τις ευθύνες του.»*

Την επόμενη στιγμή, το κράτος αντιμετωπίζεται κριτικά ως απόν από τις προνοιακές παροχές και η ίδια εθελόντρια συνεχίζει: «Ο εθελοντισμός ας πούμε καλύπτει κενά του κράτους. Θα σας πω το πιο απλό που συνέβη προχτές. Πέθανε η μάνα ενός και δεν είχανε να τη θάψουνε.. μαζέψαμε όλοι μας λεφτά για την κηδεία, ήρθε εδώ αυτός, του βρήκαμε κάτι ρούχα και τον βοηθήσαμε. Το κατάλαβες; Αυτός είναι ο εθελοντισμός. Το να μπορεί να απευθυνθεί κάποιος σε έναν άνθρωπο να τον βοηθήσει. Κάτι που το κράτος αυτή τη στιγμή δεν μπορεί να κάνει. Αλλά εθελοντισμός είναι να κάνεις κάτι μόνος σου, ανεξάρτητα από το κράτος. Βέβαια υπολογίζεις στο κράτος σύμφωνα με τους νόμους που σου έχει. Συνεργαζόμαστε με το κράτος πάνω στη νομιμότητα αλλά ο εθελοντισμός είναι ανεξάρτητος.»

Η κοινωνία των πολιτών εκφράζει την δράση των πολιτών και των ατομικών τους επιλογών. Για τους εθελοντές της ΕΘΣ η κοινωνία των πολιτών εδράζεται σε μια ατομικιστική ιδεολογία, εφόσον η έννοια αυτή προσδιορίζεται ως συνάφεια ατομικών επιλογών και αδυναμίας κρατικών κοινωνικών παροχών. *«Όλες οι συλλογικές δράσεις είναι η έκφραση της κοινωνίας των πολιτών. Ο κάθε άνθρωπος μπορεί να έχει δράση για ένα πάρκο, για την θέρμανση μιας οικογένειας. Είναι τρόποι έκφρασης κι ο εθελοντής είναι μια μορφή. Ο καθένας μας δρα ανάλογα με αυτό που πιστεύει ότι μπορεί να κάνει ως πολίτης για να βοηθήσει σε κάτι, για να αναλάβει μια δράση. Για παράδειγμα η αγορά της Κυψέλης είναι μια έκφραση της κοινωνίας των πολιτών. Απλά η κοινωνία των πολιτών δρα καλύτερα σε ομάδες και κάτω από ένα κοινό στόχο. Η κοινωνία των πολιτών ούτως ή άλλως δρα ανεξάρτητα από το κράτος. Για να υπάρχει σημαίνει ότι κάτι δεν πάει καλά στο κράτος.»* Για την Πρόεδρο η κοινωνία των πολιτών είναι *«ο κάθε πολίτης, όλοι εμείς κάνουμε μια κοινωνία των πολιτών. Είναι δείκτης πολιτισμού*

το να είσαι εθελοντής σε μια κοινωνία. Αυτός είναι ο πολιτισμός.» Επιπλέον, άλλη μια εθελόντρια στην ΕΘΣ καθώς συζητούσαμε μου ανέφερε «Οι γιατροί χωρίς σύνορα ή οι γιατροί που πηγαίνουν με σκάφη σε διάφορα νησιά είναι αναγκαίοι, γιατί το κράτος δεν παρέχει περίθαλψη για όλους. Κάποιος άλλος πρέπει να το κάνει αυτό. Ή τα αδέσποτα ζώα για παράδειγμα. Πάντα θα υπάρχουν γι' αυτό πρέπει να υπάρχουν φιλοζωικές εθελοντικές οργανώσεις να τα ταΐζουν, να έχουν χώρο να κοιμούνται, να τα φροντίζουν...». Φαίνεται ότι ο εθελοντισμός ως πρακτική συνιστά, όπως υπογραμμίζεται, έναν τρόπο έκφρασης του ατόμου. Το αν αυτός ο τρόπος έκφρασης αποπολιτικοποιεί και απομακρύνει το άτομο από μια βαθιά ανάλυση για την ρίζα των κοινωνικών προβλημάτων δεν είναι κάτι για το οποίο διερωτώνται οι εθελοντές στο παρόν πλαίσιο: « Ο εθελοντισμός δεν είναι στεγανό, ο κάθε εθελοντής εκφράζεται διαφορετικά και προσδοκά διαφορετικά πράγματα ανάλογα με την οικογένεια στην οποία μεγάλωσε και τις αρχές που έχει πάρει γιατί όπως είπαμε ο εθελοντισμός είναι ένας τρόπος έκφρασης και δεν διαφέρει από τους άλλους τρόπους έκφρασης. Κάποιος μπορεί να κάνει εθελοντισμό για την υστεροφημία του. Όπως και να έχει εν τέλει καταλήγουμε στη βοήθεια.».

Σύμφωνα με το Σωτηρόπουλο (2013), οι οργανώσεις που ανήκουν στην κοινωνία των πολιτών, κατά ένα μεγάλο ποσοστό, έχουν αναλάβει το κομμάτι της φροντίδας περιθωριοποιημένων κοινωνικών ομάδων. Ηλικιωμένοι, φτωχοί και άτομα με ειδικές ανάγκες βρίσκονται συνήθως στο στόχαστρο των οργανώσεων που συστήνονται για ανθρωπιστικούς σκοπούς. Το γεγονός ότι έχουν αναπτυχθεί τόσες οργανώσεις, κάποιες από τις οποίες μάλιστα συνεργάζονται ανεπίσημα με το κράτος έχει συμβάλει στο να υπολογίζονται από το κράτος, όταν εκείνο χαράσσει την πολιτική του όσον αφορά τις παροχές πρόνοιας (Σωτηρόπουλος, 2013). Η κοινωνία των πολιτών όσο ουδέτερη πολιτικά και ανεξάρτητη από το κράτος να διατείνεται ότι είναι, στην πραγματικότητα χαρακτηρίζεται από μια βαθιά πολιτική θέση: αρνείται την ριζοσπαστική αλλαγή και παίρνει θέση υπέρ μιας απάλυνσης των κοινωνικών προβλημάτων. Τα άτομα που υπερασπίζονται αυτή την πεποίθηση, ενσαρκώνουν ερήμην τους τις επιταγές του νεοφιλελευθερισμού, που θέλει ατομικές λύσεις σε συλλογικά ζητήματα κοινωνικής πρόνοιας και όχι μόνο (Δημούλης, 2001). Η Coombe (1997) υπογραμμίζει ότι η κοινωνία των πολιτών αποτελεί χώρο πειθάρχησης και επιτήρησης. Συνήθως αντιμετωπίζεται σαν δομική προϋπόθεση σε κάθε πολίτευμα δημοκρατίας, καθώς θεωρείται ότι αντιπροσωπεύει τον θεσμικό χώρο όπου επιτρέπεται και ενθαρρύνεται η πολιτική συμμετοχή και έκφραση των πολιτών.

Ωστόσο, αυτό που δεν πρέπει να παραβλέπεται είναι οι μηχανισμοί πειθάρχησης και εκμετάλλευσης που ενυπάρχουν σε αυτούς τους ίδιους δημοκρατικούς μηχανισμούς (Coombe, 1997).

Στα πλαίσια της αποδοχής ενός ελλειμματικού κράτους πρόνοιας και της επικρότησης των ατομικών δράσεων, στο πεδίο της ΕΘΣ αναδείχθηκε επίσης ένας απέραντος σεβασμός προς τις ιδιωτικές επιχειρήσεις. Οι χορηγίες μεγάλων επιχειρηματιών συνιστούσαν τον κύριο λόγο ύπαρξης και λειτουργίας της ΕΘΣ: χωρίς τις χορηγίες η ανθρωπιστική δράση των εθελοντών δεν υφίσταται. Μέσα από τις συζητήσεις μου με τους εθελοντές στο πεδίο, μου είχε δοθεί αρχικά η εντύπωση ότι μάζευαν τα τρόφιμα και τα ρούχα από «απλούς ανθρώπους», όπως έλεγαν. Παρόλ' αυτά, κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας μου, εμφανίστηκε μόνο μια γυναίκα που άφησε ρούχα και κατά τ' άλλα δεν υπήρξε άλλη παρόμοια συνεισφορά. Οι εθελόντριες αναδείκνυαν συνέχεια το γεγονός ότι είναι απλοί πολίτες που νοιάζονται για το καλό των φτωχών συνανθρώπων μας και ότι σπαταλούν χρόνο και κόπο για μια τόσο σκληρή εργασία, που απαιτεί ο εθελοντισμός. « *Ο εθελοντής εργάζεται επί 24ώρου βάσεως, δεν έχει ρεπό και διαλείμματα*», υποστήριζε συχνά η πρόεδρος της οργάνωσης. Στην πραγματικότητα, σύντομα αντιλήφθηκα ότι ο εθελοντισμός αυτός εξαρτιόταν απόλυτα από τις χορηγίες των επιχειρηματιών. Η αποθήκη ήταν μόνιμα γεμάτη με προϊόντα μακράς διάρκειας, όπως αλεύρι, ζάχαρη, λάδι, μακαρόνια, τα οποία ήταν εξολοκλήρου τα περισσεύματα από τα ράφια των σούπερ-μάρκετ. Η διανομή τους μάλιστα έπρεπε να γίνεται με συνετό τρόπο. Ποτέ δεν θα διαθέταμε σε μια διανομή όλα τα προϊόντα: η σακούλα που θα έπαιρνε ο φτωχός θα είχε αυστηρά ένα πακέτο ρύζι ή ένα αλεύρι, ώστε να διαφυλαχθεί, κατά τη γνώμη μου, η λειτουργία της εταιρείας και τον επόμενο μήνα. Μονάχα τα προϊόντα που έληγαν άμεσα και τον επόμενο μήνα της διανομής και δεν θα μπορούσαν να διατεθούν στους φτωχούς, προσφέρονταν με μεγάλη γενναιοδωρία. Οι εθελόντριες δήλωναν ότι η λειτουργία της οργάνωσης είναι πολύ σημαντική, καθώς ασκείται ένα λειτούργημα. Όταν τις ρωτούσα γιατί δεν βάζουμε παραπάνω πράγματα στις σακούλες των ανθρώπων, απαντούσαν ότι υπάρχουν πολλές οικογένειες που έχουν την ανάγκη μας και δεν γίνεται να τα πάρουν όλα σε ένα μήνα. Υποθέτω, βέβαια, ότι είχαν στο μυαλό τους και το ιδεολόγημα της φυσικοποιημένης φτώχειας, οπότε για εκείνες δεν είχε τεθεί θέμα του να βοηθήσουμε όσο μπορούμε περισσότερο. Ακόμα και αυτή η υλική στήριξη που παρείχαν ήταν μετριασμένη.

Τις ημέρες της διανομής, επίσης, όταν πλησίαζε η ώρα προς το τέλος της, γύρω στη 1 το μεσημέρι, μας δινόταν η εντολή να κατανέμουμε περισσότερα προϊόντα, από αυτά που έληγαν άμεσα, στις τσάντες των φτωχών. Έτσι, αν περίσσευαν λαχανικά, γάλατα ή σοκολάτες, τότε οι τελευταίοι της διανομής απολάμβαναν ευνοϊκότερη μεταχείριση. Αναφορικά με τις χορηγίες των εταιριών, μια εθελόντρια ανέφερε χαρακτηριστικά, «Είναι πολύ σημαντική η προσφορά και πρέπει να αναφερθεί των ελληνικών εταιρειών, διότι σ αυτούς τους ανθρώπους αξίζει ένα μεγάλο ευχαριστώ. Όταν ο άλλος σου στέλνει 500 παπούτσια για να φοράνε τα παιδιά είναι πολύ μεγάλη προσφορά. Όταν η άλλη εταιρεία σου στέλνει τα βούτυρα για τα παιδιά, αυτό είναι σημαντικό ή τα ρούχα που μας στέλνουν. Είναι πολλές πάρα πολλές οι εταιρείες που μας δίνουν πράγματα. Μας δίνουν ρούχα, παπούτσια, ψάρια, μας δίνουν λάδι.. είναι μεγάλες εταιρείες. Οι ελληνικές εταιρείες όπως και οι άνθρωποι που έχουν χρήματα έχουν δείξει μια ιδιαίτερη ευαισθησία, γιατί όλοι αυτοί έχουν δώσει τον οβολό τους αυτή τη στιγμή. Είναι πολύ σημαντικοί αυτοί οι κύκλοι».

Ο Ζίζεκ (2010, σ.26-35) ασκεί κριτική σε αυτούς τους φιλάνθρωπους και τους κατονομάζει φιλελεύθερους κομμουνιστές. Μέσω της ανάλυσης του επιδιώκει να ειρωνευτεί τις δήθεν ευεργεσίες των ανθρώπων αυτών, οι οποίοι, αν μη τι άλλο, διακατέχονται από κοινωνική υπευθυνότητα και γενναιοδωρία. Οι επιχειρηματίες που κερδοσκοπούν εις βάρος των εργαζομένων τους, επιλέγουν να επιστρέψουν ένα κομμάτι του πλούτου τους για την εξασφάλιση της ευημερίας του κοινωνικού συνόλου. Όπως ανέφερε και η Πρόεδρος της ΕΘΣ, η ζωή της αποκτάει νόημα μέσω του εθελοντισμού. Η καλή καρδιά και η γενναιοδωρία που δείχνουν στους φτωχούς, τους δίνει το χρίσμα του ανθρωπιστή κι έτσι έμμεσα αρνούνται την ευθύνη συμμετοχής τους στην κοινωνική ανισότητα στον κόσμο. Η κοινωνική ανισότητα διατηρείται και διογκώνεται αλλά ο φιλελεύθερος κομμουνιστής, που επιτυγχάνει την όλο και μεγαλύτερη συσσώρευση πλούτου, είναι υπεράνω πάσης υποψίας, εφόσον προσφέρει στην κοινότητα « οι σημερινοί φιλελεύθεροι κομμουνιστές δωρίζουν με το ένα χέρι ό, τι προηγουμένως πήραν με το άλλο» (Ζίζεκ, 2010, σ.33).

Ο Πολυχρονίου (2001) στο άρθρο του επιχειρεί επίσης να δείξει ότι ο εθελοντισμός αναπαράγει την κοινωνική ανισότητα. Υποστηρίζει ότι ο εθελοντισμός μπορεί να έχει θετικό πρόσημο και να περιλαμβάνει τις αυτοοργανωμένες δράσεις και τα κοινωνικά κινήματα που συγκροτούνται από τα κάτω για να αμφισβητήσουν και να αντισταθούν στο παρόν κοινωνικοοικονομικό σύστημα που παράγει τις

ανισότητες. Οι ομάδες αυτές, που αυτοχαρακτηρίζονται συνήθως αλληλέγγυες, έχουν ως θεωρητική βάση ότι τα κοινωνικά προβλήματα, άρα και η φτώχεια, αντανακλούν τις αδυναμίες λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος, το οποίο αντιμάχονται μέσω των δικών τους αυτοοργανωμένων δομών. Αντιθέτως, ο εθελοντισμός που είναι ανοργάνωτος και δεν έχει συγκεκριμένο πολιτικό σχέδιο, ο οποίος απαντάται και στην ΕΘΣ, αποτελεί άλλη μια ιδεολογία που στόχο έχει να δημιουργήσει σχέσεις εξάρτησης των πλουσίων με τους φτωχούς (Πολυχρονίου, 2001). Οι υποστηρικτές του νεοφιλελευθερισμού τάσσονται ξεκάθαρα υπέρ μιας κοινωνίας των πολιτών η οποία αναπτύσσεται με τη συνδρομή των ιδιωτικών πρωτοβουλιών. Το γεγονός ότι μια ιδιωτική επιχείρηση μπορεί να ταχθεί στην πρώτη γραμμή για έναν κοινωφελή σκοπό, όπως η παροχή υπηρεσιών υγείας ή συμβουλευτική σε φτωχούς (Salamon, 2010), μετατρέπει την δραστηριότητα τους σε πανάκεια και αναδεικνύει την αναγκαιότητα, πλέον, της διαχείρισης της πρόνοιας από την οικονομική δυνατότητα και την γενναιοδωρία των επιχειρηματιών. Ο Salamon (2010) χρησιμοποιεί μάλιστα ως τίτλο στο άρθρο του το γεγονός ότι η κοινωνία των πολιτών συνιστά, πλέον τομέα του οικονομικού χάρτη του κόσμου. Ο εθελοντισμός τέτοιου τύπου ισοδυναμεί με την λειτουργία μιας ιδιωτικής επιχείρησης και όπως πολύ χαρακτηριστικά τονίζει ο Πολυχρονίου (2001): « *Επεκτείνει [ενν. ο εθελοντισμός] το πεδίο της δημόσιας σφαίρας που εκχωρείται στον ιδιωτικό έλεγχο καθώς το κοινωνικό επίπεδο της συμμετοχής των πολιτών ενορχηστρώνεται από το ίδιο το κράτος και διαμεσολαβείται από τον ιδιωτικό τομέα.*».

Τον απέραντο σεβασμό προς τις ιδιωτικές επιχειρήσεις συνόδευε επίσης η αντίληψη περί ενός φυσικού φαινομένου της φτώχειας. Όλοι ανεξαιρέτως οι εθελοντές με τους οποίους συνομίλησα, κατέληγαν στο γεγονός ότι η φτώχεια δεν είναι ένα γεγονός που εξαλείφεται ή μπορεί να ξεπεραστεί. Η φτώχεια για εκείνους συνιστά μια αέναη κατάσταση, η οποία ανάλογα με την εποχή που διανύει η Ελλάδα στην περίπτωση μας, θα είναι περισσότερη ή λιγότερη. Σε μια συζήτηση που βρέθηκα με την πρόεδρο και την γραμματέα της ΕΘΣ χαρακτηριστικά ανέφερε η μια εκ των δυο, «*Ο εθελοντισμός θα μπορούσε να λειτουργεί συμπληρωματικά και να μην είναι τόσο εμφανής, να λειτουργούσε μέσα από την κοινωνία των πολιτών. Απλά δεν θα ήταν τόσο εμφανής. Ανάγκες πάντα υπάρχουν και πάντα θα υπάρχουν. Θα ήταν σε πιο ήπιους τόνους. Σήμερα λόγω της κρίσης είναι πιο έντονος ο εθελοντισμός και πιο αντιληπτός. Η φτώχεια δεν εξαλείφεται, άλλοτε είναι σε υψηλότερα ποσοστά, όπως τώρα, και άλλοτε σε χαμηλότερα. Το γεγονός όμως δεν αλλάζει. Ο βαθμός αλλάζει.* Η

φτώχεια δεν αλλάζει δηλαδή σαν γεγονός, υπάρχει πάντα. Η ένταση όμως της φτώχειας, η έξαρση, αυτό είναι που αλλάζει. Και τότε η κοινωνία των πολιτών κάνει πιο πολλές δράσεις και ο εθελοντισμός είναι περισσότερος, ενώ αν η φτώχεια ήταν σε πιο χαμηλά ποσοστά η κοινωνία των πολιτών δεν θα δραστηριοποιούνταν τόσο έντονα.». Οι εθελοντές που ήταν παρόντες στη συζήτηση συμφώνησαν ότι η φτώχεια απλά βρίσκεται σε έξαρση εξαιτίας της οικονομικής κρίσης κι έτσι η αναγκαιότητα δραστηριοποίησης τους είναι πιο έντονη από ποτέ.

Μολονότι αναφέρθηκε ότι οι φτωχοί αποτελούν ανθρώπους σαν κι εμάς κι ότι σε λίγο καιρό μπορεί να είμαστε εμείς στη θέση τους, κατά βάση οι αντιλήψεις περί φτώχειας εντοπίζονταν γύρω από το γεγονός ότι πάντα θα υπάρχει (sic). Η εθελόντρια μάλιστα της ΕΘΣ που εργάζεται ως γραμματέας επιφανούς πολιτικού προσώπου της Ελλάδας τόνισε : *«Αυτή τη στιγμή εμείς είμαστε η κοινωνία των πολιτών και καλούμαστε να βοηθήσουμε τους συνανθρώπους μας. Αν υπήρχε μια ιδεώδης κοινωνία δεν θα υπήρχε εθελοντισμός και δεν θα υπήρχαν συνάνθρωποι που να χρειάζονται βοήθεια. Όπως το λέει και η λέξη όμως, «ιδεώδης», αυτή η κοινωνία δεν υπάρχει και δεν θα υπάρξει, οπότε πάντα θα υπάρχει εθελοντισμός και πάντα άνθρωποι που χρειάζονται βοήθεια. Στην ιδανική κοινωνία δεν θα υπάρχουν ανάγκες, αλλά ξέρουμε ότι αυτό δεν θα συμβεί ποτέ.»*

Αντίστοιχα, και στις εθελοντικές δράσεις της Φ.Δ. που συμμετείχα, παρότι οι εθελοντές που συνομίλησα ανήκαν στην εργατική τάξη, κι εκείνοι μου ανέφεραν ότι τόσο μεγάλη αύξηση του εθελοντισμού έχει επέλθει εξαιτίας της οικονομικής ύφεσης, αλλά και πάλι δεν μπορούσαν να φανταστούν την ύπαρξη ενός κόσμου χωρίς φτωχούς. Η διαφορετική τοποθέτηση εκείνων συγκριτικά με τους εθελοντές της ΕΘΣ συνίσταται στο γεγονός ότι μου μίλησαν για έναν επαγγελματοποιημένο εθελοντισμό. Επιδίωξαν δηλαδή να ασκήσουν και μια μικρή κριτική στην κατάσταση που επικρατεί σήμερα και στο γεγονός, ότι πολλές φορές οργανώσεις εκμεταλλεύονται τους εθελοντές προς όφελος των φτωχών, ενώ την ίδια στιγμή οι ίδιοι εργάζονται εθελοντικά αμισθί. Παρότι έβλεπαν, δηλαδή, ως ένα βαθμό την εργασιακή εκμετάλλευση τους από τις ιδιωτικές εθελοντικές οργανώσεις, στην προβοκατόρικη ερώτηση μου για το αν πιστεύουν ότι και μετά την κρίση θα υπάρχει εθελοντισμός, η απάντηση ήταν θετική με την επισήμανση ότι οι κοινωνικές ανάγκες θα είναι απλά λιγότερες.

Η γενικότερη αντίληψη περί ενός φυσικού φαινομένου της φτώχειας θα μπορούσε να ερμηνευτεί με την κατασκευή της συναίνεσης, όπως την περιγράφει ο

Χάρβεν (2007). Ο Χάρβεν (2007) υιοθετεί τον ορισμό του Γκράμσι για τον κοινό νου, τις γενικές αντιλήψεις σκέψης που έχουν ενοικήσει στους ανθρώπους σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, και υποστηρίζει ότι ο νεοφιλελευθερισμός έχει διασπείρει τις ιδέες του μέσω της βίας του καταναγκασμού. Το ιδεολόγημα περί μη εναλλακτικής σε ο, τιδήποτε προωθείται από το νεοφιλελευθερισμό έχει επικρατήσει σε διάφορα ζητήματα. Για παράδειγμα, στους νεοφιλελεύθερους κόλπους έχει καθιερωθεί να θεωρείται φυσικό φαινόμενο η ύπαρξη ενός ποσοστού ανεργίας⁹, ενώ στην Ελλάδα κανείς δεν θα έπρεπε να ξεχάσει την πολιτική τοποθέτηση του Κυριάκου Μητσοτάκη, ότι η κοινωνική ισότητα είναι ενάντια στην ανθρώπινη φύση¹⁰. Κατ' αντιστοιχία, οι εθελόντριες θεωρούσαν ότι η φτώχεια πάντα θα υπάρχει και στην ερώτηση «γιατί;», απαντούσαν γιατί έτσι είναι. Γιατί μάλλον έχουν εσωτερικεύσει ότι δεν υπάρχει εναλλακτική. Ακόμα και αν υπάρχουν υψηλά ποσοστά ανεργίας, το νεοφιλελεύθερο κράτος δεν επιτρέπεται να παρέμβει σε αυτά, ώστε να μην ξεφεύγει από το στόχο του που είναι η εξασφάλιση της οικονομικής ανάπτυξης. Θεωρείται πως ως ένα βαθμό, η ανεργία είναι απαραίτητη ή μάλλον φυσικό φαινόμενο σε ένα κράτος, όπως περιγράφει ο Ρέπκε (όπως αναφέρεται σε Φουκώ, 2012, σ.139): *«Τι είναι ένας άνεργος; Δεν είναι ένας οικονομικά μειονεκτικός. Ο άνεργος δεν είναι ένα κοινωνικό θύμα. Είναι ένας εργαζόμενος σε μεταβατική κατάσταση. Είναι ένας εργαζόμενος σε μετάβαση μεταξύ μιας μη αποδοτικής δραστηριότητας και μιας δραστηριότητας περισσότερο αποδοτικής»*. Η κοινωνική πολιτική δεν μπορεί να έχει στόχο την ίση πρόσβαση των ατόμων στα καταναλωτικά αγαθά, γιατί αυτό θα έθετε σε κίνδυνο τη νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική. Το κράτος δεν μπορεί να διασφαλίσει για όλους υψηλό επίπεδο υγείας ή εκπαίδευσης, αλλά μπορεί να διασφαλίσει σε κάποιους ένα αρκετά υψηλό εισόδημα για την αυτορρύθμιση και αυτοφροντίδα των αναγκών τους. Κατασκευάζεται έτσι ένα ευρύ οικονομικό πεδίο, που παραχωρείται προς βορά των κεφαλαιοκρατών με αποτέλεσμα να παραμερίζονται οι ανάγκες των οικονομικά ασθενών (Φουκώ, 2012, σ.142-144). Το άτομο που συγκροτείται από αυτές τις σχέσεις εξουσίας, ταυτόχρονα είναι και φορέας τους, ενισχύοντας το σύστημα γνώσης που έχει κατασκευαστεί μέσα σε αυτές τις νεοφιλελεύθερες συνθήκες. Η υπευθυνότητα, η αυτοφροντίδα και η επιτήρηση του εαυτού αποτελούν χαρακτηριστικά που έχουν απωλέσει οι φτωχοί.

---

⁹ Ενδεικτικά, «Φυσικό ποσοστό ανεργίας» <https://www.euretirio.com/fysiko-pososto-anergias/>.

¹⁰ « Δεν τρέφω αυταπάτες για μια κοινωνία χωρίς ανισότητες. Κάτι τέτοιο είναι ενάντια στην ανθρώπινη φύση, όσοι το επιχειρήσαν καταστράτηγαν τελικά την ίδια τη δημοκρατία και τα ατομικά δικαιώματα», <https://www.thepressproject.gr/article/116872/Mitsotakis-I-koinoniki-isotita-inai-enantia-stin-anthropini-fusi>.

Παράλληλα, η μετατόπιση της ευθύνης από τη δημόσια σφαίρα στην ιδιωτική αφήνει χώρο σε ιδιώτες, που έχουν ενσωματώσει το βλέμμα της εξουσίας, να επιτηρούν τόσο τους εαυτούς τους όσο και τους άλλους (Φουκώ, 1989, σ.228-236). Οι φτωχοί, ως άτυχοι και αποκλεισμένοι από την κανονική ζωή, δεν είχαν δικαίωμα επιλογής στην οργάνωση. Αυτό σήμαινε ότι θα έπαιρναν τις σχεδόν σάπιες ντομάτες, τα σχεδόν ληγμένα τρόφιμα, τα ρούχα που θα έπρεπε πρώτα να περάσουν από έλεγχο από τις εθελόντριες και θα προσέρχονταν για τη διανομή την ώρα που θα όριζαν οι εθελόντριες. Κατά τον Μπάουμαν (2004), μια βασική διαφορά των πλουσίων και των φτωχών είναι ότι οι πλούσιοι έχουν επιλογές, ενώ οι φτωχοί αποκλείονται από αυτό που ονομάζεται ευτυχισμένη ζωή, με καπιταλιστικούς όρους. Αυτό στο οποίο αποτυγχάνουν οι φτωχοί είναι να αποτελέσουν καταναλωτές σε μια κοινωνία με πληθώρα προϊόντων. Οι πλούσιοι μπορούν να εκπληρώσουν τις επιθυμίες τους, να αποφύγουν την ανία, να κανονίσουν το χρόνο τους, να διαλέξουν το φαγητό και τα ρούχα που θέλουν (Μπάουμαν, 2004, σ.113-121).

Επιπλέον η εθελοντική συμμετοχή μου σε μια μεγάλη εκδήλωση της Φ.Δ, μου έδωσε τη δυνατότητα να συνομιλήσω με αρκετούς εθελοντές, καθώς η πολύωρη παραμονή μας στο χώρο συνέβαλε στη συνεχή αλληλεπίδραση μας. Όλοι οι εθελοντές με τους οποίους μίλησα υποστήριζαν ότι οι λόγοι συμμετοχής τους στην εκδήλωση ήταν το να γνωρίσουν κόσμο και να κοινωνικοποιηθούν αλλά και να προσφέρουν στο συνάνθρωπο. Ωστόσο, ως εθελοντές στη Φ.Δ, βασικά, δεν προσφέραμε κάτι στον φτωχό συνάνθρωπο, γιατί δεν υπήρχε κανένα υλικό ή χρηματικό αντίτιμο για την συμμετοχή μας εκεί. Η εργασία μας ήταν καθαρά απλήρωτη και καθαρά στοχευμένη στην κάλυψη των αναγκών της Φ.Δ να στήσει την συγκεκριμένη εκδήλωση με όσο το δυνατόν μικρότερο κόστος και όσο το δυνατόν μεγαλύτερη προβολή ως προς το ανθρωπιστικό έργο της. Επομένως και σε αυτό το πεδίο ο εθελοντισμός διεξαγόταν με στόχο ένα όφελος, απλά ήταν αρκετά εμφανές εξ' αρχής συγκριτικά με τις εθελόντριες στην ΕΘΣ, που δεν άρθρωναν κάποιο λόγο περί κέρδους, αλλά το έδειχναν σταδιακά μέσα από τις πρακτικές τους.

Το όφελος που επιδιώκεται από τους εθελοντές, που λαμβάνουν μέρος σε αυτές τις οργανώσεις, ευθυγραμμίζεται με τις επιταγές των ιδεών του νεοφιλελευθερισμού, που έχουν μετατρέψει κάθε τι σε μετρήσιμο πράγμα. Σύμφωνα με το Μακρυδημήτρη (2006), ένας κίνδυνος που караδοκεί για την κοινωνία των πολιτών είναι η τάση επικράτησης ενός άκρατου οικονομισμού σε κάθε έκφασή της. Εκείνος χαρακτηρίζει ως εχθρό της κοινωνίας των πολιτών τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, προσδιορίζοντας

τα ως εκείνα που αντιπροσωπεύουν τον βάρβαρο τρόπο της κυριαρχίας της αγοράς σε κάθε πεδίο της κοινωνικής ζωής. Χωρίς να ονοματίζει αυτό το ολοκληρωτικό καθεστώς ως νεοφιλελεύθερο, υποστηρίζει πως σε αυτή την περίπτωση η κοινωνία των πολιτών εκφυλίζεται (Μακρυδημήτρης, 2006). Ο στόχος του νεοφιλελευθερισμού είναι να αποτελέσει μια μέθοδο διακυβέρνησης της κοινωνίας, ώστε να καταργηθεί η διάκριση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χώρου. Το ιδανικό όραμα εδράζεται στην γεφύρωση του δυισμού αυτού με την μεσολάβηση των δομών και των αξιών της αγοράς. Τόσο οι θεσμοί όσο και η διαγωγή των ατόμων πρέπει να αντανακλούν τις αξίες και τις κατευθύνσεις της αγοράς, που εκφράζονται μέσα από το σχήμα του επιχειρηματία-καταναλωτή (Dean, 1999). Το νεοφιλελεύθερο υποκείμενο σήμερα, ως homo economicus, αναζητά συνεχώς την απόκτηση κάποιου κέρδους (Brown, 2017).

5.3 Εθελοντές και φτωχοί: Σχέση ισότητας ή όχι;

Στην παρούσα ενότητα θα αναλυθούν οι σχέσεις που είχαν διαμορφωθεί μεταξύ των εθελοντών και μεταξύ των εθελοντών με τους «φτωχούς». Η φιλανθρωπία θεωρείται ότι εγκαθιδρύει κάθετη σχέση μεταξύ των φιλάνθρωπων και των δεκτών της βοήθειας, ενώ στον εθελοντισμό και την αλληλεγγύη τα άτομα αρθρώνουν έναν λόγο περί ισότητας μεταξύ των δυο πλευρών (Ροζάκου, 2018). Ο Rakopoulos (2015) τονίζει, μάλιστα, στην έρευνα του ότι τα άτομα που αυτοχαρακτηρίζονται αλληλέγγυα στην περίοδο της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα, διακρίνουν τη θέση τους από τους φιλάνθρωπους και υπογραμμίζουν την ισότιμη σχέση μεταξύ εκείνων και των ωφελούμενων.

Στην ΕΘΣ επικρατούσε ένα ιδιαίτερα ευχάριστο κλίμα μεταξύ των εθελοντών κάθε φορά που επισκεπτόμουν τα γραφεία τους. Οι εθελόντριες γνωρίζονταν μεταξύ τους από πριν συσταθεί η οργάνωση, κι αυτό είχε ως αποτέλεσμα να υπάρχει μεγάλη οικειότητα μεταξύ τους και εμπιστοσύνη. Όπως μου ανέφερε η Πρόεδρος, *«υπάρχει μια δυνατή φιλία που μας συνδέει... δεν υπάρχουν ανταγωνισμοί ανάμεσα μας, ούτε έχουμε θέσεις προέδρου και αξιώματα... εμείς εδώ είμαστε ίσοι»*. Τις ημέρες που δεν γινόταν διανομές στα γραφεία προσέρχονταν μόνο η πρόεδρος, η γραμματέας, ο Σ. και ενίοτε άλλες δύο εθελόντριες και πολύ κοντινές φίλες της προέδρου. Η συνάντηση των εθελοντριών γινόταν βασικά κατά τις διανομές, όπου αρκετές έρχονταν για την παρέα, καθώς παρατήρησα ότι κάποιες βοηθούσαν για μια ώρα κι έφευγαν, κάποιες για λιγότερο και κάποιες καθόλου. Εκείνες οι ημέρες αποτελούσαν μάλλον περισσότερο ευκαιρία συνάντησης και αλληλεπίδρασης μιας παρέας, παρά εθελοντισμού και

συνεισφοράς στους ανθρώπους που αδυνατούσαν να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους. Οι σχέσεις μεταξύ των εθελοντριών ομολογουμένως ήταν καλές και δεν περιείχαν προσβλητικά χαρακτηριστικά, η μια σεβόταν την άλλη και μιλούσαν ευγενικά μεταξύ τους. Η ιεραρχία, όμως, και η άρση της οριζοντιότητας εμφανιζόταν με δυο τρόπους: πρώτον σε σχέση με τον Σ. και δεύτερον σε σχέση με τους «φτωχούς».

Ο Σ., ως ο πιο φτωχός εθελοντής, είχε ταυτόχρονα και τον πιο υποτιμημένο ρόλο στην εταιρεία. Μολονότι, η πρόεδρος και η γραμματέας εκθειάζαν την ισότητα ανάμεσα στους εθελοντές, ο Σ. δεχόταν υποτιμητικά βλέμματα, υποδείξεις στο πως θα κάνει τη δουλειά του, φωνές και προσβολές. Χαρακτηριστικό ήταν ότι την πρώτη μέρα που πήγα στην οργάνωση να γνωρίσω τις εθελόντριες, ο Σ. έλειπε και όταν επέστρεψε έμαθα ότι όλο το πρωί πήγαινε σε ένα σουπερμάρκετ, φόρτωνε μόνος του το βαν με μεγάλες κούτες τροφίμων, επέστρεφε, το ξεφόρτωνε μόνος του και ξαναέκανε το ίδιο δρομολόγιο. Έτσι, όταν τον είδα να φτάνει, πήγα κατευθείαν να τον βοηθήσω και προς έκπληξη μου συνειδητοποίησα ότι οι εθελόντριες δεν τον βοηθούσαν. Αυτό βέβαια δεν συνέβαινε μόνιμα, πολλές φορές μετέφεραν κι εκείνες τρόφιμα στην αποθήκη, ωστόσο η διαφορά ήταν εμφανώς αισθητή. Η οργάνωση των προϊόντων στις σακούλες γινόταν επίσης πάντα από τον Σ. αλλά εννοείται υπό τις υποδείξεις των υπολοίπων εθελοντριών: εκείνες θα αποφάσιζαν τι θα είχε μέσα η σακούλα. Πολλές φορές, μάλιστα, η πρόεδρος τον διέταζε να ετοιμάσει τις σακούλες ή να πάει να κουβαλήσει κάτι. Η Κ. γενικά απαντούσε απότομα στο Σ., αλλά θεωρητικοποιούσε αυτή την υποτίμηση στα πλαίσια της οικειότητας που υπήρχε μεταξύ τους. Επίσης, όταν της είχα αναφέρει ότι θα ήθελα να συζητήσω και με τον Σ. για τον εθελοντισμό, είπε χαρακτηριστικά «*Τι να πεις με τον Σ.; Ο Σ. δεν έχει τελειώσει ούτε το Δημοτικό.. δεν θα ξέρει να σου πει κάτι*». Επιπλέον, ο Σ. δεν συμμετείχε στις συζητήσεις των εθελοντριών ούτε στην παρέα τους και περνούσε τις ημέρες των διανομών στην αποθήκη, όπου «*εκεί είχε την ησυχία του*», όπως μου είπε. Ο Σ. ήταν φτωχός, δεν είχε και πολλές επιλογές στη ζωή του πέρα από τη δουλειά, καθώς τα έβγαζε πολύ δύσκολα οικονομικά, δεν είχε κοινά ενδιαφέροντα με τις εθελόντριες ώστε να μπορεί να συζητήσει μαζί τους. Όπως και να έχει ο Σ. φαινόταν να μην ανήκει στην ελίτ των εθελοντριών.

Η κάθετη αυτή σχέση που υπέπεσε στην αντίληψη μου μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης, αναδύθηκε και στη σχέση ανάμεσα στις εθελόντριες και τους εξυπηρετούμενους. Η σχέση τους με τους «φτωχούς» ήταν κατά βάση ιεραρχική κι αυτό φαινόταν από μια σειρά πραγμάτων, όπως για παράδειγμα από την χρήση των

επιθέτων. Παρότι πολλοί άνθρωποι προσέρχονταν καιρό στα γραφεία της οργάνωσης για παραλαβή αγαθών, κανένας δεν προσδιοριζόταν με το μικρό του όνομα, αλλά όλοι με το επίθετο. Επιπλέον χαρακτηριστική ήταν η στάση της προέδρου, η οποία ακόμα και από την πρώτη φορά που πήγα εκεί, κι ενώ ακόμα δεν με ήξερε, μιλούσε επιθετικά απέναντι σε κάποιους φτωχούς *«Τι θες; Δεν σου είπα να 'ρθεις πιο αργά; Πάρε αυτό και φύγε»*. Αυτό συνέβαινε επειδή απευθύνονταν στην οργάνωση άνθρωποι που δεν ανήκαν στη λίστα της οργάνωσης με τις οικογένειες που είχαν το δικαίωμα υλικής βοήθειας και αυτό εκνεύριζε την πρόεδρο και την γραμματέα. Η πρόεδρος πολλές φορές έκανε υποτιμητικά νεύματα, που υποδήλωναν *«πάρε αυτό και άσε με»* (κουνώντας το χέρι της) και ακόμα σε πολλές περιπτώσεις δεν έστρεφε καν το βλέμμα της να κοιτάξει τον «φτωχό» που της απηύθυνε τον λόγο. Έδινε τη σακούλα στον εξυπηρετούμενο και του έκανε νόημα με το χέρι φύγε. Η οργάνωση και η τάξη ήταν δυο στοιχεία που προσπαθούσαν μετά μανίας να διαφυλαχθούν στην οργάνωση. Αυτά που εξέλιπαν από το κράτος, κατά την άποψη τους, ήταν αναγκαίο να υπάρχουν στην ΕΘΣ και ο κανόνας για την διαφύλαξη της τάξης ήταν σαφής: όποιος δεν είναι κάτω από το όριο της φτώχειας σύμφωνα με τα δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ και καταγεγραμμένος στη λίστα της ΕΘΣ δεν δικαιούται βοήθεια.

Επιπλέον, ήταν συχνό να προσέρχονται άνθρωποι για παραλαβή αγαθών για εκείνους και για κάποια άλλη φιλική τους οικογένεια, που αδυνατούσε εκείνη τη μέρα να έρθει. Οι περιπτώσεις αυτές πολλές φορές επέσειαν την οργή της προέδρου και της γραμματέως, οι οποίες πραγματικά έβγαιναν εκτός εαυτού *«μα δεν γίνεται αυτό κάθε φορά! Πρέπει να υπογράψουν ότι ήρθαν, δεν γίνεται να έρχεται άλλος να παίρνει τα πράγματα για αυτούς!.. Όχι δεν θα πάρετε φαγητό!.. να τους πείτε να έρθουν αυτοί αλλιώς δεν θα πάρουν τίποτα.. Να πείτε στην Τ. ότι αν έχει δουλειά και εργάζεται και γι' αυτό δεν μπορεί να έρθει, τότε να μην παίρνει τρόφιμα από εδώ!»*. Την ίδια στάση είχε και η μια εθελόντρια στα ρούχα, η οποία στις διανομές που βρέθηκα, ζητούσε σε όλους τους «φτωχούς» να περνάνε πρώτα από αυτήν για να ελέγχει πόσα κομμάτια ρούχα παίρνει ο καθένας *«Που πάτε κύριε; Για ελάτε από δω! Πρώτα θα βλέπω εγώ τι πήρατε! Δεν γίνεται να πάρετε τόσα ρούχα, κάτι θα αφήσετε πίσω»*. Αυτός ο έλεγχος γινόταν κατά την εθελόντρια, επειδή έπρεπε να μείνουν ρούχα και για τους επόμενους ανθρώπους που θα προσέρχονταν. Έτσι, η επιτήρηση των ανθρώπων και η άσκηση εξουσίας της εθελόντριας ήταν αδύνατον να υποκρύψει την υποτιμητική της στάση απέναντι στους φτωχούς. Η σχέση μεταξύ εθελοντριών και φτωχών ήταν τόσο τυπική, που η διαδικασία ήταν ολιγόλεπτη : έμπαιναν, καλημερίζονταν, έπαιρναν τα τρόφιμα,

περνούσαν το πολύ δεκαπέντε λεπτά στον χώρο με τα ρούχα και έφευγαν. Τέλος, εφόσον δεν γνώριζαν τους ανθρώπους που βοηθάνε, μιλούσαν για αυτούς με λέξεις όπως «φτωχός», «καημένος». Δεν αναφέρονταν ποτέ άλλες ποιότητες της προσωπικότητας των ανθρώπων και δεν υπήρχε κάποιο ενδιαφέρον για το αν κάνουν κάτι άλλο στη ζωή τους: η ιδιότητα τους ήταν ότι ήταν φτωχοί.

Εντύπωση μου προκάλεσε, επίσης, το γεγονός ότι σε κάθε διανομή ερχόταν ένας άντρας, φωτογράφος, ο οποίος δεν εμφανιζόταν άλλες μέρες στα γραφεία της οργάνωσης. Επρόκειτο για έναν άντρα γύρω στην ηλικία των 70 ετών, αρκετά σοβαρό. Δεν αντάλλαζε πολλές κουβέντες με τις εθελόντριες ούτε και με εμένα, πέρα από ένα χαιρετισμό όταν ερχόταν και όταν έφευγε. Περίπου για δυο ώρες σε κάθε διανομή πηγαινοερχόταν στους χώρους και φωτογράφιζε είτε εμάς είτε τους φτωχούς, χωρίς όμως να φαίνονται τα πρόσωπα τους. Από τις εθελόντριες αποκαλούνταν πάντα ως «ο φωτογράφος» ή τις άκουγα να αναρωτιούνται αν «σήμερα θα έρθει ο φωτογράφος». Βέβαια, λόγω των γνώσεων μου στη φωτογραφία αντιλήφθηκα εξαρχής ότι ο άνθρωπος δεν ήταν φωτογράφος, καθώς δεν φωτογράφιζε ούτε ερασιτεχνικά σωστά, αλλά ήταν απλά ένας φίλος της προέδρου ο οποίος ερχόταν με το κύρος του φωτογράφου για να κρατήσει αρχείο από τις διανομές. Το πιο συνταρακτικό γεγονός, για εμένα, ήταν ότι η πρόεδρος μπροστά από το πανό με την επιγραφή ΕΘΣ τοποθετούσε μια εθελόντρια να δίνει σακούλα τροφίμων σε κάποιο φτωχό. Οι εθελόντριες που φωτογραφίζονταν ήταν πάντα χαμογελαστές και περιποιημένες και κοιτούσαν την κάμερα με περηφάνια. Το θέμα είναι ότι για να γίνει η φωτογράφιση η πρόεδρος, κυριολεκτικά, «έσερνε» τους φτωχούς, τραβώντας τους από το χέρι για να τους τοποθετήσει μπροστά στο πανό. Το ίδιο συνέβη και με μένα, καθώς στη τελευταία διανομή που πήγα με τράβηξε από το χέρι και με έσυρε μπροστά στο πανό, τράβηξε επίσης μια φτωχή γυναίκα, μου έδωσε μια σακούλα τρόφιμα, πρόσταξε και τις δυο μας να μην κοιτάμε την κάμερα και εμένα να τεντώσω το χέρι μου και να κάνω πως δίνω τη σακούλα. Το κλικ της φωτογραφίας έγινε κι εγώ έμεινα για λίγο αποσβολωμένη, προσπαθώντας να συνειδητοποιήσω τι συνέβη μέσα σε μόλις ένα λεπτό.

Ίδια ήταν η σχέση ως προς την ιεραρχία και στη Φ.Δ. . Ιεραρχία και κάθετη σχέση υπήρχε μεταξύ εμάς και των ανωτέρων μας, οι οποίοι αφενός ήταν αφανείς, καθώς δεν ξέραμε τα φυσικά πρόσωπα που αναλάμβαναν να διοργανώσουν τις δράσεις, ενώ οι δυο γυναίκες εργαζόμενες στη Φ.Δ., που συντόνιζαν τις δράσεις, μας έδιναν απαράβατες εντολές για το τι πρέπει να κάνουμε.

Δεδομένου, ότι ο εθελοντισμός στην ΕΘΣ και στη Φ.Δ. προσομοιάζει περισσότερο σε μια φιλανθρωπία παρά σε μια αλληλεγγύη με πολιτικούς ριζοσπαστικούς όρους, γίνεται κατανοητό ότι οι σχέσεις αντανακλούσαν περισσότερο μια κάθετη σχεσιακότητα παρά μια οριζόντια. Οι εθελοντές στη Φ.Δ. επεσήμαναν επίσης την οργάνωση και τη τάξη που υπάρχει σε αυτές τις δράσεις σε αντίθεση με το «μπάτε σκύλε αλέστε», που επικρατεί σε αυτό το κράτος.

Ο Qian (2014) μελετώντας τη φιλανθρωπία σε ένα ορφανοτροφείο στην Κίνα, διαπίστωσε ότι οι δραστηριότητες των εθελοντών σε αυτό το πλαίσιο αναπαρήγαγαν τις κοινωνικές ανισότητες αντί να προάγουν το κοινωνικό ευ ζην των πολιτών όπως διατείνονταν. Με την επιτόπια έρευνα του να διαρκεί έξι μήνες, ο ερευνητής αναρωτιόταν αν οι διακρίσεις εις βάρος των παιδιών από τους φιλάνθρωπους ήταν απλά μια παράπλευρη απώλεια ή αν η ανθρωπιστική δράση τέτοιου είδους εμπεριέχει εν σπέρματι μια τάση υποτίμησης. Η διατήρηση της ανισότητας γινόταν για παράδειγμα μέσω της επίκλησης στα παιδιά ως «άτυχα» ή «καημένα», καθώς οι ανεύθυνοι γονείς τους τα παράτησαν στο ίδρυμα. Έτσι κατασκευαζόταν η αντίληψη για τα παιδιά ως μη φυσιολογικά είτε εξαιτίας της εγκατάλειψής τους, των ασθενειών που μπορεί να έφεραν και της διαμονής τους σε ορφανοτροφείο (Qian, 2014). Κατ' αντιστοιχία με τους φτωχούς της ΕΘΣ, που πάντα αποκαλούνταν «καημένοι» και προκαλούσαν την λύπηση των εθελοντριών, οι οποίες θεωρούσαν ότι η κατάσταση της φτώχειας θα ήταν μόνιμη.

Συμπεράσματα

Η ανάλυση των πρακτικών και των λόγων των δύο εθελοντικών ομάδων στην Αθήνα έφερε στο φως μια σειρά από ζητήματα που αναδεικνύουν τον εθελοντισμό ως τόπο διάχυσης και εφαρμογής των νεοφιλελεύθερων ιδεών. Η ανάδυση ενός επαγγελματοποιημένου εθελοντισμού και η ύπαρξη ιεραρχίας στις σχέσεις μεταξύ των εθελοντών και των «φτωχών» ευθυγραμμίζεται με τα συμπεράσματα της Ροζάκου (2007), η οποία αντιπαρέβαλε στην έρευνα της τις εθελοντικές δράσεις δυο ΜΚΟ, του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού και της Εθελοντικής Εργασίας Αθήνας. Στην παρούσα εργασία, ωστόσο, επιχειρήθηκε μια προσπάθεια να δοθεί έμφαση στον εθελοντισμό ως πολιτικό τόπο που εμπεδώνει την ιδιωτική πρωτοβουλία και την αποσάθρωση του κράτους πρόνοιας, κατασκευάζει τον ηθικό, αυτόνομο εθελοντή-πολίτη και σφυρηλατεί την απόσταση μεταξύ εθελοντή και φτωχού.

Ο εθελοντισμός ενσαρκώνει την ιδιωτική πρωτοβουλία υποκειμένων, τα οποία με σύνεση, ορθή συνείδηση και σωστή ανατροφή θα έχουν αποκτήσει την ικανότητα να φροντίσουν τον συνάνθρωπο. Προϋπόθεση για αυτό συνιστά πρώτα από όλα η κάλυψη των αναγκών του ίδιου του εαυτού. Η οικονομική ευχέρεια αναδεικνύεται, έτσι, σε αναγκαίο προσόν για τον εθελοντή που θέλει να συνεισφέρει σε κάποιο κοινωφελή σκοπό. Η πεποίθηση ότι το άτομο δεν μπορεί να δράσει ανιδιοτελώς, αν δεν έχει οικονομική άνεση παραπέμπει στην νεοφιλελεύθερη αντίληψη ενός *homo economicus*, ο οποίος είναι εκ φύσεως εγωιστής (Brown, 2017).

Οι αντιλήψεις των εθελοντών υπογραμμίζουν ότι οι ίδιοι ως κοινωνία των πολιτών πρέπει να διασφαλίσουν το ευ ζην των φτωχών κι ότι η εθελοντική δραστηριότητα αποτελεί το φάρμακο σε περιόδους πολιτικής κρίσης. Η ανικανότητα του κράτους πρόνοιας εκλαμβάνεται ως ένα βαθμό λογικό απότοκο σε ένα κράτος που έχει πολλές αρμοδιότητες και οι χορηγίες των επιχειρηματιών παρουσιάζονται σωτήριες για την ελάφρυνση των φτωχών. Η φτώχεια, επομένως, αποτελεί φυσικό φαινόμενο που απλά χρειάζεται να οριοθετείται και όχι να εξαλείφεται.

Υπό την οπτική του Φουκώ, όπως τον παραθέτει ο Αλεξίου (2017), η βιοεξουσία ως κυβερνητική πρακτική του κράτους κατευθύνει μια διαδικασία εξατομίκευσης των υποκειμένων. Το κράτος, δηλαδή, παρότι παρουσιάζεται όσο το δυνατόν περισσότερο απόν από την κοινωνική ζωή, στην πραγματικότητα παρεμβαίνει με την εμφύσηση της ατομικιστικής ιδεολογίας στα άτομα (Αλεξίου, 2017). Οι εσωτερικές διεργασίες των ατόμων που αντανακλούν τη θέση ότι «έχω

φροντίσει να έχω την σωστή συνείδηση και παιδεία, για να φροντίζω τον φτωχό με την συνδρομή των πλούσιων επιχειρηματιών, οι οποίοι κρατούν ζωντανό το όραμα μιας ελεύθερης κοινωνίας πολιτών» αναπαριστά την έκφραση της νεοφιλελεύθερης λογικής. Το υποκείμενο διακυβερνάται πλέον μέσω της ελευθερίας του και της ηθικής διαγωγής του, όπως αυτές οι αξίες ενσταλάζονται στα άτομα από το ίδιο το κράτος (Rose, 1999). Η ευημερία των φτωχών εξαρτάται από την ατομική επιχειρηματική δραστηριότητα των μεγάλων εταιρειών και την γενναιοδωρία των «καλλιεργημένων» ατόμων, ενώ το κράτος εργάζεται για την δημιουργία ενός εύρυθμου νομοθετικού πλαισίου, που θα ενθαρρύνει την εθελοντική-φιλανθρωπική δράση (Χάρβεϊ, 2007).

Επιπλέον, η διάκριση κοινωνίας των πολιτών και κράτους, την οποία διακήρυτταν πολλές φορές οι εθελοντές μιλώντας για ανεξαρτησία από το κράτος, θα λέγαμε ότι είναι αδύνατη. Για τους Ferguson και Gupta (2002) το κράτος υπάρχει στις πρακτικές της καθημερινής ζωής μέσα από τους θεσμούς του. Η κυβερνητικότητα δηλαδή ξεδιπλώνεται μέσα από κρατικούς και μη κρατικούς παράγοντες (Ferguson, & Gupta, 2002). Όπως επισημαίνει και η Navaro-Yashin (2002), το κράτος υφίσταται ως αφαίρεση που κατασκευάζεται από τις εκάστοτε ιστορικά σχέσεις εξουσίας και κοινωνικές πρακτικές. Υποστηρίζει ότι το κράτος γίνεται αναγνωρίσιμο μέσα από τις άνισες σχέσεις εξουσίας και τις καθημερινές πρακτικές των ανθρώπων (Navaro-Yashin, 2002). Επομένως, η πίστη στην ύπαρξη μιας ανεξάρτητης κοινωνίας των πολιτών, που ενδιαφέρεται για την διεξαγωγή εθελοντικών δράσεων, στην ουσία εμπεριέχει την κυβερνητική εξουσία που ενισχύει την κοινωνική ανισότητα

Περιορισμοί

Ένας από τους περιορισμούς της μελέτης είναι το γεγονός ότι αρχικά η στοχοθεσία για την διερεύνηση του εθελοντισμού θα γινόταν μόνο μέσα από το πρόγραμμα δράσεων της οργάνωσης Φ.Δ. Ωστόσο, εξαιτίας των αραιών δράσεων τους αλλά και όπως πληροφορήθηκα αργότερα, της πρόσκλησης σε πολλές δράσεις μόνο ενός κλειστού κύκλου εθελοντών (όπως με ενημέρωσαν εθελοντές της Φ.Δ. «σε πολλές δράσεις παίρνουν μόνο τους δικούς τους»), υπήρξε η ανάγκη να αλλάξω το πεδίο έρευνας στην ΕΘΣ. Αν και αρχικά, φοβήθηκα για το νέο πεδίο, εν τέλει αντιλήφθηκα ότι δεν απομακρυνόταν από τη λογική του εθελοντισμού- φιλανθρωπίας που παρείχε η αρχική οργάνωση που είχα επιλέξει. Μάλιστα, το γεγονός ότι η πρόεδρος της ΕΘΣ μου ανέφερε με παράπονο ότι θέλει να συνεργαστεί με τη Φ.Δ. σε εθελοντικές δράσεις αλλά δεν τα καταφέρνει, συνέβαλε στο να καταλάβω ότι πολιτικά δεν υπήρχαν διαφωνίες μεταξύ των δύο οργανώσεων. Επιπλέον, η αναμονή για δράσεις στη Φ.Δ. οδήγησε στο να καθυστερήσω να ξεκινήσω την επιτόπια έρευνα μου στην ΕΘΣ κι έτσι δεν είχα αρκετό χρόνο για να διερευνήσω περισσότερες καταστάσεις και να γεννηθούν κι άλλα ερευνητικά ερωτήματα. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι πολιτικά δεν είχα καμία σχέση με τον εθελοντισμό που προήγαγαν οι εθελοντές στην ΕΘΣ και προσπάθησα αρκετά να αφήσω απ' έξω τις όποιες πολιτικές προκαταλήψεις μου, χωρίς πάντα αυτό να είναι εφικτό. Έτσι, ίσως ο θυμός που ένιωθα για την «βία» με την οποία αντιμετώπιζαν τους «φτωχούς», να με οδήγησε σε μια πιο σκληρή κριτική απέναντι στις δράσεις τους.

Επίλογος

Στην παρούσα διπλωματική εργασία θέλησα να διερευνήσω τον σύγχρονο εθελοντισμό μέσα από το λόγο και τις δράσεις των εθελοντών μιας ομάδας, η οποία προσανατολίζεται στην κάλυψη κυρίως υλικών αναγκών των φτωχών. Έχοντας στο μυαλό μου ότι ο εθελοντισμός λειτουργεί ως τροχοπέδη σε μια ριζοσπαστική αλλαγή ή έστω στην αναπαραγωγή μιας ριζοσπαστικής συνείδησης στα εμπλεκόμενα άτομα, θέλησα να φορέσω τα γυαλιά της πολιτικής ανθρωπολογίας και να διερευνήσω μια τέτοιου είδους προσέγγιση. Το πεδίο στο οποίο αφιέρωσα χρόνο και υπομονή για να εμβαθύνω, δεν απομακρυνόταν ιδιαίτερα από τις θεωρητικές μου παρακαταθήκες.

Συνειδητοποίησα επίσης, πόσο συγκεχυμένες είναι οι έννοιες του εθελοντισμού, της φιλανθρωπίας και της αλληλεγγύης αλλά και το πόσο δύσκολο είναι να τις διακρίνουν τα άτομα, πέραν του ακαδημαϊκού χώρου. Θεωρώ ότι ίσως πρέπει να μας προβληματίζει το γεγονός ότι ο εθελοντισμός σε πολλές περιπτώσεις καταντά φιλανθρωπία, αλλά και το ότι γίνεται όλο και πιο δύσκολο οι εθελοντές να δουν τον «άλλον» ως μη άλλον.

Δεδομένου, τέλος, των ερευνών που έχουν γίνει για τον εθελοντισμό συγγέοντάς τον πάντα με μια δημοκρατική, ελεύθερη κοινωνία, ευελπιστώ αυτή η έρευνα να δώσει τροφή για αναθεώρηση της έννοιας αυτής. Πιστεύω ότι ο κόσμος αυτός χρειάζεται περισσότερο συλλογικότητες με σαφή ριζοσπαστική πολιτική τοποθέτηση, παρά «απολιτίκ» συλλογικότητες συναρθρωμένες από ανεξάρτητα άτομα που στοχεύουν γενικά σε ένα κοινό καλό.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλεξάνδρου, Χ. (2016). Το Αόρατο Χέρι του Α. Σμιθ και η Θεία Πρόνοια. Σειρά Δημοσιεύσεων Οικονομικού Τμήματος, 45. Ανακτήθηκε από http://www.ikempatsis.gr/wpcontent/uploads/2016/05/%CE%A3%CE%94%CE%9F%CE%A4_45.pdf.
- Αλεξίου, Θ. (2017). Κοινωνική Πολιτική και Βιοπολιτική. Από την ταξική αντιπαράθεση στη «μικροφυσική της εξουσίας. *Κοινωνική Πολιτική*, 5, 5 - 28. doi:<http://dx.doi.org/10.12681/sp.10598> Διαθέσιμο στο:<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eekp/article/view/10598>.
- Ανθόπουλος, Χ. Θ. (2000). *Εθελοντισμός: Αλληλεγγύη και δημοκρατία. Η Εθελοντική Δράση στην συνταγματική προοπτική*. Αθήνα: Ακτή- Οξύ.
- Αφουξενίδης, Α. (2015). Η Κοινωνία Πολιτών στην Εποχή της Κρίσης. Στο Ν.Γ. Γεωργαράκης & Ν. Δεμερτζής (επιμ.), *Το Πολιτικό Πορτραίτο της Ελλάδας: Κρίση και Αποδόμηση του Πολιτικού*, 317-336. Αθήνα: Gutenberg.
- Αφουξενίδης, Α., & Γαρδίκη, Μ. (2014). Χαρτογραφώντας την κοινωνία πολιτών στην Ελλάδα σήμερα: προβλήματα και προοπτικές. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 143(143), 33-53.
- Γιαντσή, Ν. (2011). *Ο φτωχός ανάμεσα στην εκκλησία και την πόλη: Η αστική φιλανθρωπία στη Δυτική Ευρώπη κατά τον Μεσαίωνα*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Δημούλης, Δ. (2001). “Κοινωνία πολιτών” και κοινωνικός μετασχηματισμός: Από τη φιλανθρωπία στον αντικαπιταλισμό. *Θέσεις*, 77. Ανακτήθηκε από http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=760.
- Ζίζεκ, Σ. (2010). *Βία: Έξι λοξοί στοχασμοί* (μτφρ. Ν. Καλαιτζής). Αθήνα: Εκδόσεις Scripta. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2008).
- Κορασίδου, Μ. (2000). *Οι Άθλιοι των Αθηνών και οι Θεραπευτές τους: Φτώχεια και Φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19ο αιώνα*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Κυριαζή, Ν. (2009). *Η κοινωνιολογική έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μπακαλάκη, Α. (2013). Η συμπαράσταση στους φτωχούς ως διαπαιδαγώγηση και θεραπεία. Στο Κ. Ροζάκου & Ε. Γκαρά (επιμ.), *Ελληνικά Παράδοξα: Πατρωνία, Κοινωνία πολιτών και Βία*, 265-293. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

- Μακρυδημήτρης, Α. (2006). *Κράτος και κοινωνία των πολιτών*. Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις.
- Μπάουμαν, Ζ. (2004). *Η εργασία, ο καταναλωτισμός και οι νεόπτωχοι* (μτφρ. Κ. Δ. Γεώργιας). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Μως, Μ. (1979). *Το Δώρο. Μορφές και λειτουργίες ανταλλαγής στις αρχαϊκές κοινωνίες* (μτφρ. Α. Σταματοπούλου-Παραδέλλη). Αθήνα: Καστανιάτη. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1923).
- Ορίζοντας. (2016). *Ιστορικό*. Ανακτήθηκε από <http://www.orizondas.gr/ιστορικό/>.
- Παπαταξιάρχης, Ε. (2013). Κρίσεις και αναθεωρήσεις. Στο Κ. Ροζάκου & Ε. Γκαρά (επιμ.), *Ελληνικά Παράδοξα: Πατρωνία, Κοινωνία πολιτών και Βία*, 11-24. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Παπαταξιάρχης, Ε. (2014). Εκκρεμείς διαφορές: Σύνορο, σώμα και εθνοπολιτισμική υποκειμενικότητα στην καθημερινή πολιτική πράξη. Στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.) *Πολιτικές της καθημερινότητας: Σύνορο, σώμα και ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα*, 17-77. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Πολυχρονίου, Χ. (2001). Η ιδεολογία του εθελοντισμού: Μια κριτική. *Θέσεις* (77). Ανακτήθηκε από http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=759.
- Ρήγος, Α. (2017). Η επικαιρότητα του Γκράμσι και η έννοια της κοινωνίας των πολιτών. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 31, 150-159. Ανακτήθηκε από doi:<http://dx.doi.org/10.12681/hpsa.14455>.
- Ροζάκου, Κ. (2007). *Οι πολιτικές του δώρου: κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις της εθελοντικής εργασίας με πρόσφυγες*. Διδακτορική Διατριβή. Ανακτήθηκε από <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/15658#page/1/mode/2up>.
- Ροζάκου, Κ., Γκαρά, Ε. & Γιαννιτσιώτης, Γ. (2013). Τόποι του πολιτικού: Δημόσια κοινωνικότητα και βία στην Ελλάδα. Στο Κ. Ροζάκου & Ε. Γκαρά (επιμ.), *Ελληνικά Παράδοξα: Πατρωνία, Κοινωνία πολιτών και Βία*, 25-70. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Ροζάκου, Κ. (2018). *Από «αγάπη» και «αλληλεγγύη»: Εθελοντική εργασία με πρόσφυγες στην Αθήνα του πρώιμου 21^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Σωτηρόπουλος, Δ. Α. (2004). Τρέχουσες αντιλήψεις και ερωτήματα για την κοινωνία των πολιτών. Στο Δ.Α. Σωτηρόπουλος (επιμ.) *Η άγνωστη κοινωνία πολιτών*.

Αθήνα: Ποταμός.

- Τομαρά-Σιδέρη, Μ. (2016). *Ευεργετισμός και νεοελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: *economia*.
- Τράντας, Ν. (2006). Κοινωνικός αποκλεισμός και πολιτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης σε τοπικό επίπεδο: Ευρωπαϊκή Ένωση- Ελλάδα. Στο Χ. Οικονόμου, Χ. και Α. Φερόνας *Οι εκτός των τειχών: Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός στις σύγχρονες κοινωνίες*, 239-263. Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.
- Φουκό, Μ. (1989). *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*. Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα.
- Φουκό, Μ. (2012). *Η γέννηση της βιοπολιτικής* (μτφρ. Β. Πατσογιάννης). Αθήνα: Πλέθρον.
- Χάρβεϊ, Ν. (2007). *Νεοφιλελευθερισμός: Ιστορία και παρόν*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Ξενόγλωσση

- Bernard, H. R. (2017). *Research methods in anthropology: Qualitative and quantitative approaches*. Νέα Υόρκη: Rowman & Littlefield.
- Brown, W. (2005). *Edgework: Critical essays on knowledge and politics*. Πρίνστον: Princeton University Press.
- Brown, W. (2017). *Η καταστροφή του δήμου: Η λαθραία επανάσταση του νεοφιλελευθερισμού* (μτφρ. Σ. Τριανταφύλλου). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Cabot, H. (2016). 'Contagious' solidarity: Reconfiguring care and citizenship in Greece's social clinics. *Social Anthropology*, 24(2), 152-166.
- Dean, M. (1999). *Governmentality: Power and rule in modern society*. Καλιφόρνια: Sage publications.
- De Tocqueville, A. (1968). *Ανατομία της Δημοκρατίας* (μετ. Β. Λ. Καζαντζή). Αθήνα: Εκδόσεις Α. Καραβία.
- Ferguson, J., & Gupta, A. (2002). Spatializing states: toward an ethnography of neoliberal governmentality. *American ethnologist*, 29(4), 981-1002.
- Ferguson, J. (2007). Power Topographies. Στο D. Nugent & J. Vincent (επιμ.), *A Companion to the Anthropology of Politics*, 383-399. ΗΠΑ: Blackwell Publishing.
- Glendhill, J. (2004). Neoliberalism. Στο D. Nugent και J. Vincent (επιμ.), *A Companion to the Anthropology of Politics*, 383-399. ΗΠΑ: Blackwell

Publishing.

- Glendhill, J. (2013). *Οι μεταμφιέσεις της εξουσίας: Ανθρωπολογικές οπτικές για την πολιτική* (μτφρ. Π. Μαρκέτου). Αθήνα: Αλεξάνδρεια. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1994).
- Godelier, M. (2003). *Το αίνιγμα του δώρου* (μτφρ. Α. Αγγελίδου). Αθήνα: Gutenberg. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1996).
- Hann, C. (1996). Introduction: political society and civil anthropology. Στο C.Hann & E. Dunn (επιμ.), *Civil society: Challenging Western models*, 1-24. Λονδίνο: Routledge.
- Hearn, J. S. (1997). Scottish Nationalism and the Civil Society Concept: Should Auld Acquaintance be Forgotten?. *PoLAR: Political and Legal Anthropology Review*, 20(1), 32-39.
- Qian, L. (2014). Consuming “the unfortunate”: The violence of philanthropy in a contemporary Chinese state-run orphanage. *Dialectical anthropology*, 38(3), 247-279.
- Kumar, K. (1993). Civil society: an inquiry into the usefulness of an historical term. *British Journal of Sociology*, 375-395.
- Lewis, D. (2001). Civil society in non-Western contexts: Reflections on the ‘usefulness’ of a concept. *Civil Society Working Paper 13*. Λονδίνο: London School of Economics.
- Navaro-Yashin, Y. (2002). *Faces of the state: Secularism and public life in Turkey*. Πρίνστον: Princeton University Press.
- Payton, R. L., & Moody, M. P. (2008). *Understanding philanthropy: Its meaning and mission*. ΗΠΑ: Indiana University Press.
- Rakopoulos, T. (2014). Resonance of solidarity: meanings of a local concept in anti-austerity Greece. *Journal of Modern Greek Studies*, 32(2), 313-337.
- Rakopoulos, T. (2015). Solidarity's tensions: informality, sociality, and the Greek crisis. *Social Analysis*, 59(3), 85-104.
- Rose, N. (1999). *Powers of freedom: Reframing political thought*. Κέιμπριτζ: Cambridge university press.
- Rozakou, K. (2011). The Pitfalls of Volunteerism: The Production of the New, European Citizen in Greece. *European Institute for Progressive Cultural Policies*. Ανακτήθηκε από <http://eipcp.net/policies/rozakou/en>.
- Rozakou, K. (2016). Socialities of solidarity: Revisiting the gift taboo in times of

- crises. *Social Anthropology*, 24(2), 185-199.
- Salamon, L. M., & Anheier, H. K. (1992). In search of the non-profit sector. I: The question of definitions. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 3(2), 125-151.
- Salamon, L. M. (2010). Putting the civil society sector on the economic map of the world. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 81(2), 167-210.
- Shils, E. (1991). The Virtue of Civil Society. *Government and Opposition*. 26(1): 3–20.
- Sotiropoulos, D. A., & Bourikos, D. (2014). Economic crisis, social solidarity and the voluntary sector in Greece. *Journal of Power, Politics & Governance*, 2(2), 33-53.
- Theodossopoulos, D. (2016). Philanthropy or solidarity? Ethical dilemmas about humanitarianism in crisis-afflicted Greece. *Social Anthropology*, 24(2), 167-184.
- Van Til, J. (1990). *Critical issues in American philanthropy: Strengthening theory and practice*. Σαν Φρανσίσκο: Jossey Bass.